

ИЛ. Р. БЛЪСКОВЪ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ТОМЪ I

СЪ УВОДЪ, БЕЛЕЖКИ И ПОДЪ УРЕДБАТА НА

ИВАНЪ БОГДАНОВЪ

ХЕМУСЪ

А. Д. ЗА КНИГОПЕЧАТАНЕ И ИЗДАТЕЛСТВО — СОФИЯ

1940

ИЗГУБЕНА СТАНКА

ДОБРУДЖА.

Ясно слънце грѣе на срѣдъ самото небе, отдето пръска своитѣ зари върху пространнитѣ добруджански равнини, по които, самъ-тамъ, се мержелѣятъ стада овце; а татъкъ се съгледватъ купове камъни, които показватъ развалини отъ вехти стени.

Необикновена слънчева горещина неволно носи тегота върху тегота на злощастнитѣ добруджански жители. Трудолюбивиятъ селенинъ често се принуждава да оставя нивата си и да търси почивка подъ нѣкое сѣнчесто дърво, което тукъ нарѣдко се намира. Сѣдналъ на зелена морава, той тжжовно гледа предъ себе си нива, коя напусто му обещава пълни житници: мисълъ за приближаещата опасностъ за неговия животъ, за неговитѣ чеда, за неговитѣ роднини, за неговитѣ бедни събратя селени, принуждава го да забрави всички благополучия, съ които го е обсипала природата; нищо му не е на очи.

Слънчевата горещина отъ часъ на часъ става по-нетърпима. Черенъ облакъ, поведенъ отъ сиви орли, задава се откъмъ северъ и отива да се смѣси съ други, който се задава откъмъ пладне¹⁾ тѣ се сбиратъ и закриватъ всичкия

¹⁾ Пладне — югъ

небосклонъ. Тихъ вѣтрецъ, предшественикъ на буенъ дъждъ, захваща да люлѣе изкласенитѣ нивя, между които се дига тѣнъкъ прахъ. Страшни гърмели, размѣсени съ силни свѣткавици, затрѣщаватъ, заплющаватъ. Свраки и гарвани, ту се скупчаватъ по въздуха, ту се пакъ разпиляватъ, и съ грозното си грачене като да предсказватъ беда. Най-сетне рукна силенъ дъждъ, и дъждъ като изъ ведро. Заведнѣжъ голѣми порои се спуснаха отъ околнитѣ височинки и се слѣха хучешкомъ татъкъ изъ трапищата.

Изъ подъ тъмното небе се чуватъ плачевни гласове, придружени съ отчаяни викове; кжщя на злосасти селени, повлѣчени отъ мжтната вода, се носятъ отъ буйния порой.

Навредъ по цѣла Добруджа се заприказва, че това не е на добро, че то е знакъ за крайно разорение на селата — и това не излѣзе лъжа.

Дъждътъ попрестана; синьото небе малко по-малко се изясни, времето се поразхлади, а подиръ малко черното нощно було закри земята.

Мина се день, минаха се два, работно време настава, но ни единъ селенинъ на работа не отива; всѣкой се навърта у дома си; никой не смѣе да излѣзе отъ селото. Жалостни слухове се носятъ, че всичката Добруджа на огънь гори; на около селата едно подиръ друго запустяватъ. Голи татари, покрѣтени изъ Добруджа, бѣгатъ отъ приближаването на рускитѣ войски, и отиватъ у вътрешнитѣ мѣста на турско; тѣхната немилостива ржка нищо не жали: презъ което село преминатъ, грабятъ, убиватъ, и всичко на огънь предаватъ. — Сжщата сждба чака и селото Ташъ Авлж.

II.

СЕЛОТО ТАШЪ-АВЛЖ

(Дѣдо Ивановъ домъ)

Всрѣдъ равна Добруджа, помежду другитѣ малки, голѣми селца, въ една разтлана широка долина сж разположени на две страни, едно срещу друго, две селца, помежду раздѣлени съ едно малко пространство полянка, всрѣдъ която тече една рѣкичка; тия села сж: Ташъ-Авлж и Паласъ. Тукъ между каменни порутени стени се виждатъ нѣколко сламенопокрѣти кжщички и нѣколко гражда за добитъкъ: на край селото се гледа една по-уредена кжщица съ широкъ и разтрѣбенъ дворъ: тукъ е дѣдо Ивановъ домъ.

Дѣдо Иванъ, старецъ комахай шейсетъ годишенъ, бѣше човѣкъ простодушень, той се почиташе отъ всичкитѣ селени за неговитѣ добрини; неговото походване насамъ-нататъкъ, по градища и села, бѣше му дало много опитъ, за да знае какъ да се обхожда съ своитѣ съседи-селени. Всичкитѣ го обичаха и слушаха. Честенъ старецъ бѣше той. Когато и да се случеше сборъ за нѣкоя селска работа, той трѣбваше да бжде тамъ; безъ него нищо не се решаваше, всѣкой думаше: — „нека доде и дѣдо Иванъ, да видимъ и той какво ще каже“.

Но при всичкитѣ си добрини, той пакъ се гонѣше отъ хора чернодушни. Но не бѣше само това. Прочутата му по хубостъта си едничка негова дъщеря Станка сгоденица, която турски хайти¹⁾ много пжти се опитваха да я откраднатъ и повлѣкатъ, отсѣтствието на неговия по-

¹⁾ Хайти — скитници, злосторници; срод. съ хаймани.

голѣмъ синъ Василя, който бѣше отишелъ на Варна да занесе жито и щира¹⁾, го правѣха да мисли, че пагубнитѣ следствия на опустошенията ще бждатъ най-много горчиви за него.

III.

ПОСЛЕДНЯ ВЕЧЕРЬ

Слънцето бѣше на залѣзение; всѣки селенинъ си прибира въ двора де що има добитѣкъ. На дѣда Ивана не се седѣше на едно мѣсто: ту се разхождаше по двора, ту излазѣше по пѣтя, за да се поразтуши; но жални мисли всжде го сподирваха. Най-сетне поседна до дрѣвника, кжса си луличка извади и, умисленъ, тютюнецъ си запуши. Жалниятъ неговъ погледъ, обѣрнатъ бѣше повече къмъ вечерното слънце, което наближаваше да се затули задъ височинката на селото. Въ очи му сълзи заблещѣха. — „Ахъ! думаше си той, дали не ще бжде сетнички день, когато азъ тѣй, съ сълзи изпровождамъ, наедно съ ясното слънце!“

Баба Рада, дѣдо Ивановата стопанка, съ тояжка въ ржка, обикалѣше двора и си прибираше добитѣка. Тя се виждаше²⁾ много по-стара отъ мжжа си: нейнитѣ болезки, нейнитѣ охкания, още по-много тегнѣха на нейнитѣ старини, а още повече се умножаваха кога тя помислѣше какви ли черни дни има да дочаква. Колкото и да бѣше скръбна, тя пакъ се показваше като по-безгрижна отъ дѣда Ивана. Шеташе си изъ

¹⁾ Помощь отъ селата въ жито за царската войска по времето на войната. (Бел. на автора)

²⁾ изглеждаше.

кжщи, както всѣкога, гледаше да се покаже предъ кжщнитѣ си весела, безгрижна; ходѣше си изъ двора и, часъ по часъ, се одумваше съ добитѣцитѣ; ту хукаше кравата, че отворила вратата на агнетата, ту кѣлнѣше кучетата, че излокали сурватката, дето приготвила за прасетата си и др.

Снахата (Василевата булка), помагаше на старата си свекърва и се трудѣше да приготви ведрици, за да издои овцетѣ, кои Стоенчо, — дѣдо Ивановото момченце, полека-лека караше отъ поляната. А между това Станка, Стоенчовата сестра, приготвяше вечеря. Следъ като се всички прибраха, дѣдо Иванъ залости за последенъ пѣтъ добре вратника, влѣзе въ кжщи и седна да вечеря съ всичкитѣ си домашни. На сила си хапна той две-три хапки; не му минуваше; най-сетне се оттегли край огнището, дето запуши кжса си луличка. Скоро всички се понахраниха и станаха. Станка, като разтрѣби софрата, отиде въ собата, за да постели на баща си, а Стоенчо отиде да обиколи овцетѣ и да нахрани обичното си куче Черня съ останалитѣ корички.

IV.

ТЖЖОВНИ МИНУТИ

Дѣдо Иванъ, като остана самъ съ бабичката си, следъ едно дълбоко въздишание продума: — „Жена! страшни години дочекахме! Този бой, дето се е подигналъ сега, много майки ще разплаче, много ще кжщи да запусти; проклета черна земя, много ще хорица да погълне; тя вече е зинала и предъ насъ. Гнѣвъ Божий скоро и на нашитѣ глави ще се излѣе. Жена! Добруджа

на огънъ гори; тя отъ единия край запусъва; редъ иде и за наше село. Тежко и горко на насъ! Какви черни дни сме имали да прекарваме! Азъ това отколе чувамъ, но не смѣяхъ да ти продумамъ: но нинѣ¹⁾ не е за криене; време наближи. Татарята се дигатъ отъ Добруджа и бѣгатъ на долу кжде Балкана: тѣ презъ дето поминували, всичко на прахъ и пепель ставало.

— Мжжо, мжжо! отговори баба Рада, това и азъ чухъ презъ дене си²⁾ отъ женитѣ да приказватъ. Днесъ пакъ се научихъ, че отъ всѣка кжща хората се готвятъ да бѣгатъ, ами ние кжде ще се дѣнимъ и какво ще правимъ съ два вола, като и Василя го още нѣма съ колата? Но и той, Богъ знае, да ли е живъ!... днесъ сж четиринайсетъ дена, откакъ е отишелъ въ Варна, и още го нѣма! Зле, та зле... Боже, Боже, пустата ни злочеста глава, и туй ли ще има да види!

— Вѣрвашъ ли, жена, повтори дѣдо Иванъ, че азъ за себе си хичъ³⁾ не мисля: ние сме вече стари. Но като си помисля, че има друго пострашно, умъ въ главата ми не остава. Татаритѣ дето намирали млади и хубави моми и булки, грабѣли и ги подбирали съ тѣхъ си, какъ ще упазимъ ние наша Станка, коя е, както знаешъ, прочута по хубавината си? Слушай що ще да ти кажа още. Онази недѣля на вечеръ, когато нашитѣ момичета се бѣха натрупали на извора за вода азъ, ще бжде я, да замина презъ тамъ, позапрѣхъ се до плета, да си ги погледамъ и да имъ се порадвамъ че, знамъ ли, дали ще ги видя утре... Тамъ бѣше и наша Станка. Не се мина много, ето че се зададохъ нѣколко млади татари отъ селата. Отбиха се ужъ да пиятъ вода на

¹⁾ Нине — сега.

²⁾ Дене си — презъ тѣзи дни.

³⁾ Хичъ — съвсемъ (тур.).

извора. Всички момичета отстѣпиха. Тръпки ме побиха. Гледахъ ги въ очитѣ, кръвнишкитѣ имъ погледи бѣха сѣ връхъ наша Станка. Единъ другъ се спобутвахъ и съ вежди сочеха къмъ нея. Хеле¹⁾ имаше едно младо, високо и черно-око татарче, то никакъ си не дигаше очитѣ отъ нея. Жена, това татарче не ми се аресва; но, не дай Боже... Сетне се научавамъ, че разпитвали чия дъщеря е тя.

Докато старецътъ тѣй приказваше, Станка изкокна отъ собата, доближи и седна край огнището и взе да стѣква загасналитѣ главни; отъ слабата свѣтлина на пламъка, тя съзрѣ, че баща ѝ е много умисленъ; румяното нейно лице поблѣднѣ, като си науми, че всичко онова, що бѣше чула да казватъ дружкитѣ ѝ на чешмата, ще излѣзе наистина. Вратата се хлопнаха, и Стоенчо влѣзе; той седна близу при сестра си Станка, за да си поизсуши навоитѣ. Старецътъ, надвесенъ до огнището, поизгледа на около драгитѣ си чеда, сърдце му се нажали, дребни сълзи отъ очи му протекоха. Доде и Василевата булка, седна отзадъ, и тя мълчеше.

— Що ти е, тейко, попита Стоенчо, като съгледа, че по лицето му се сълзи ронятъ.

— Наистина, тейко, ти плачешъ, продума Станка, кажи ни, какво ти е?

Старецътъ помълча нѣколко минути, сетне като обърса сълзитѣ, продума съ дрезгавъ гласъ: — Е, деца! какво да ви кажа, знамъ, че и васъ ще разплача, но това дето ще бжде, не трѣба вече крияние.

Тогазъ старецътъ приказа и на тѣхъ онова, що бѣше изприказалъ на майката имъ; на края той пакъ имъ зададе сърце, като имъ каза:

¹⁾ Хеле — ала, особено; най-сетне (тур.).

— Деца! вие недейте тжжи. Добъръ е Господъ; той ще си има еня¹⁾ и за насъ, горкитѣ.

Василевата булка се оттегли на страна, тя дълбоко се замисли; и какъ да не мисли, като този, който трѣбаше на този редъ да бжде при нея, да я запази, нѣма го, безъ да го знае какъ е и кжде е!

Станкиното лице побледнѣ, тя се полекичка облегна на стената и си наслони главата надъ пѣстрошитата си пазва. Бистри сълзи потекоха изъ нейнитѣ черни очи и обливаха хубавото ѣ лице; тя не можеше да смага²⁾ да ги бърши съ края на червената си кърпа, съ която бѣ забрадена. Тѣй задълбочена въ голѣма тжга, стоеше непомръдната. Огнѣтъ гаснѣше; сурова главня раздимена, коя често прашеше и пукаше, правеше по-грозно това селско жилище. Стоенчо излѣзе и отиде да ношува при овцетѣ. Старецѣтъ, дѣдо Иванъ, като неможеше нито себе си да утеши, нито домашнитѣ си, излѣзе на вѣнъ да се поразтѣпчи и да се услуша да нѣма глѣчка или друго нѣщо около селото. Хрумна му на ума да обиди³⁾ Стоенча и да види на кое мѣсто си е легналъ. Стоенчо току-що бѣ заспалъ на срѣдъ двора подъ дървото; новиятъ месецъ пронизваше съ заритѣ си презъ шумтящитѣ листа на дървото, и озаряваше наросенитѣ потни странички Стоенчови. Баща му, изправенъ надъ главата му, стоя дълго време и не можеше да се нагледа на миличкия свой синъ. Черню, вѣрното негово куче, неговиятъ добъръ другаръ, спокойно си лежеше обтегнатъ до Стоенчовитѣ крака.

¹⁾ Еня — грижа.

²⁾ Смага — смогва

³⁾ Обиди — обходи, навести, нагледа.

БѢЖАНЕЦЪ

(Станкинъ сгоденикъ)

Нощъ. Новиятъ месецъ е на залазяне; бледната негова свѣтлина се вижда като да се упрощава за сетничко съ угриженитѣ жители на Ташъ-Авлж. Блѣщятъ безбройни звезди по ясното небе; далечъ сж тѣ, нито грижа иматъ, нито страхъ, и тия милиони блѣстящи звезди, до сега, свидетели на селския невиненъ, и злочестъ животъ, сега, и то скоро, скоро, щжтъ бждатъ свидетели, зрители на най-ужасни грозотии. Надъ бистрата рѣкичка, що тече срѣдъ дълговатата долина, и която раздѣля дветѣ срещуположни села — Паласъ и Ташъ-Авлж, съединени чрезъ единъ камъченъ мостъ, сега на срѣдъ този мостъ стои младъ момъкъ, сърчанъ бѣжанецъ. Дългата негова сѣнка, причинена отъ слабата месечина, трептишкомъ се простира по тихото течение на рѣкичката, коя чурчурѣ подъ неговитѣ крака. Въ ржката му дългъ дебелъ кривакъ, на рамо му приплещена пълна чанта, отгоръ която се развява новъ ямурлукъ¹⁾. Дългата му черна коса се разтила, изъ подъ плиткия му калпакъ, по широкитѣ негови плещи; върху червения му опасъ се бѣлѣе превитъ златошитъ ржченикъ²⁾ надъ когото отъ лѣва страна се лѣщѣе сгоденишка китка, направена изкусно отъ разни синци, по край увисната съ дребни жълтички. Отъ опрашенитѣ му цървули, обтегнати съ черни вѣрви върху бѣли навои, се виждаше, че не само дългъ пжтъ е пжтувалъ, но и че е готовъ и стѣгнать още да пжтува.

¹⁾ Ямурлукъ — горна дреха за джждъ.

²⁾ Ржченикъ — дълга кърпа.

Подъ тия селски дрехи, подъ това погорѣло лице се криеше душа съвсемъ различна отъ други като него млади. Бащиниятъ му имотъ, даваше му ржка¹⁾ да търгува по добруджанскитѣ села и градове; неговото добро отнасяне бѣха го сприятелили съ всѣкиго, съ сладкия си езикъ бѣше привлѣкълъ любовта на всичкитѣ негови познайници. Всѣки го почиташе. Но сега, той потъналъ въ жалостни мисли, всички приятности бѣгатъ отъ него: веселитѣ и умилни негови очи, сега сж помрачени отъ горчива скръбъ, често у тѣхъ сълзи се лъсватъ, кои на времени протичатъ по загорѣлитѣ му отъ дневния пекъ страни и се губятъ въ сивитѣ му гъсти мустаци. Всичко е той изгубилъ: родители, роднини, съседи, всички разпилѣни безъ да знае, кой на къде е, и дали сж тѣ живи, или сж паднали подъ острия злодейски ножъ. Едно знаеше само запазено, и него искаше, ако може, да заварди отъ приближаващата опасностъ.

Месецътъ заседна. Бѣжанецътъ подпрѣнъ на кривака си, още не престава отъ да отправя жалостни погледи къмъ злощастното селце, което малко по малко се закриваше подъ черната нощъ.

— Какъ? думаше си той. — Какъ? може ли се отърва и това село отъ страшния огънь, който погълна нашитѣ къщи? Има ли вече надежда, че това село тѣй спокойно замръкнало, пакъ тѣй тихо ще си осъмне и ще си остане цѣлокупно тѣй, както си е сега? — Горко! пуста зла честь скоро ще сполети и него! Злочеститѣ ми и тукъ роднини, дали не щжтъ дочака да видятъ това, което другитѣ тѣхни съседи изтеглиха... Два дни сж вече откакъ бѣгамъ.

¹⁾ Даваше му ржка — даваше му възможность

Презъ дето поминахъ, редомъ запусѣли села; отвредъ се чуватъ плачове... О, злочести азъ! колко страхове претеглихъ: често въ тъмна нощъ се припънувахъ въ челѣшки трупове съ кръвъ облѣни; сега пакъ въ тази грозна нощъ, ето ме върху този мостъ живъ и здравъ, но кой знае до кога? Кръвнишкиятъ кракъ скоро ще нагази и въ това село, скоро щжтъ писна майки, бащи... А какво ли ще да стане съ моята сгоденица? Дано недочакамъ азъ да видя да влѣзе агне въ вълчи уста... Боже, Боже! дали щжтъ избѣгна моитѣ роднини отъ черния този день, що приближава? дали ще има нѣкой да помогне на сгоденицата ми и да я измъкне отъ кръвнишки ржце? Кой ли ще други, ако не азъ?... Стига толкози плачове, Боже, цѣла Добруджа е пламнала въ огънь и, надали оцѣлѣха на половината отъ тукашнитѣ хорица; сега, запази макаръ това село, или ми помогни и дай ми сила, за да запазя слабитѣ, и да се боря съ по-силнитѣ?...

Тихъ вѣтъръ подухна, и отдалечъ носѣше страшни виения на кучета, челѣшки гласове се зачуватъ, като изъ подъ дънъ-земя. — Първи пѣтли пропѣха въ селото. Бѣжанецътъ закрачи на нагоре и се изгуби въ нощната тъмнина.

VI.

СЕЛОТО ВЪ ПОЖАРЪ

Вече бѣше срѣдъ нощъ; втори пѣтли пропѣха; врѣсъкъ на безбройни жаби по ближнитѣ локви смущаваше нощната тишина; самъ-тамъ се чуваха кучешки лаения; всичко изведнѣжъ се утаи. Пукъ отъ пушка, която се чу далечъ, вѣнъ отъ селото, смути тишината; кучетата силно залаяха и страшно завиха. Нощта бѣше тъмна,

като рогъ; страшно до немай-къде. Малко се мина, и втора пушка гръмва около селото. Всичко се събуди; всичко стана на кракъ и се разшава, но само около себе си. Само едни кучета, като по-безстрашни отъ стопанитѣ си, бѣгаха на самъ-нататъкъ изъ улицитѣ и съ грозно виене връщаха се пакъ назадъ. Черню, Стоенчовъ другаръ, дра-скаше на вратата, той бѣгаше изъ игрека¹⁾ и грозно скимтѣше. Трета пушка пукна срѣдъ село. Стоенчо трепна, издигна главата си, но, заглушенъ отъ лаението на кучетата, не можа да разбере нищо; само позна, че има нѣщо въ селото — „Черню“! извика той кучето си, и скоро се затече на прозореца, та похлопа, за да събуди баща си.

— Тейко, тейко!

— Що е, синко, отговори старецътъ сънливъ.

— Я стани, тейко, и послушай какъ е фук-нало селото, чуватъ се пушки.

— Пъкъ що си се толкова, синко Стоенчо, уплашилъ? то не е нищо, нѣкои ловци може да ходятъ край село и пушкатъ на дивечъ.

— Що думашъ, ти тейко? Срѣдъ нощъ какъвъ те е ловъ патилъ²⁾ На! ето ти и друга пушка. . . Тейко, ставай — я, я, гледай татъкъ надолу, кжде беглишкитѣ хамбари, какво свѣти? То е огънь, тейко, огънь! Ето, чувашъ ли гласове, писъкъ и плачове! Тейко, не стой, скоро събуди майка и Станка.

Пламъкътъ повече и повече се издигаше; селото свѣтна.

— Какво свѣти? попита баба Рада уплашена.

— Огънь, мамо, огънь! извика Стоенчо;

¹⁾ игрекъ, по-правилно егрекъ — кошара на открито за пребиране въ нея овце лѣте (тур.).

²⁾ патилъ, патя — минава ми презъ главата лоша мисль. Изпитвамъ нѣкакво зло.

гледайте, и отъ друга страна се подигна пламъкъ. Излѣзе вѣтръ, той почна да усилва и раздухва пламъка. Селото екна отъ писъци. Дѣдо Иванъ, стреснатъ изкочи отъ кжщи.

— О, Боже! какъ тѣй скоро, извика той, като се озърташе, къмъ всички страни. Въ кжщи всички писнаха.

— Деца! сърчено той продума, сега не е време вече за плачъ, бѣгайте да се криемъ.

Подъ селската тая кжщица се простираше едно тѣсно подземие (хумба)¹⁾, приготвено нарочно за такива случаи. Дѣдо Иванъ поведе домашнитѣ си презъ тѣснитѣ врата на подземие, което бѣше близу до зимника. Баба Рада прибра всичкитѣ скжпички нѣща изъ кжщи, и отиде подиръ рожбитѣ си. Тукъ тия²⁾ се спотаиха въ дъното на подземната дупка, а дѣдо Иванъ се спрѣ задъ разваленитѣ бѣчви у зимника и гледаше презъ прозореца на двора. Станка и Стоенчо лежаха на майчинитѣ си колѣне въ не-свѣсть. Сирота майка неутешима, не знаеше какъ да утеши милитѣ си чеда. Непрестаннитѣ сълзи, които падаха отъ очи ѝ върхъ разтреперанитѣ нейни деца, повдигаха имъ повече страха.

— Селото е въ огънь! пошушна дѣдо Иванъ, като се завърна отъ прозореца, — тукъ отъ лоши хора можемъ се отърва, но отъ огънь?

Отчаянието на стареца разплака повече зло-честитѣ. Стоенчо пригърна баща си.

— Не е ли по-добре, тейко, да излѣземъ и да бѣгаме на горе изъ баиря, а не да изгоримъ живи въ огъня? изрече Стоенчо и ревно да плаче.

— Синко, Стоенчо, то е по-страшно; селото вънъ и вжтре е пълно съ хайти³⁾, които, само

¹⁾ хумба, по-правилно хунба — с. см.

²⁾ тия — тѣ, тѣзи.

³⁾ хайти — злосторници.

да имъ се мърне нѣкой въ тая мрачина, завчаски пушкатъ връхъ него. . .

— Деца! продължи старецътъ съ жаленъ гласъ, много ми е мило за васъ и за вашата младина! Станке, Станке! и ти . . . плачътъ пресѣче думитъ на стареца. — О, деца! защо съмъ се нареклъ баща, когато сега немога да ви помогна и отърва. Василчо! де си, де, сине, да видишъ въ какъвъ огънь горимъ и нѣма никой да ни помогне. — Всички се разхълцахъ и заплакахъ, безъ да има, кой кого да утеши!

Кучета силно се разлаяха и разтичаха по двора. Черню съ двата си крака опрѣнъ на вратника лаеше яката¹⁾. Старецътъ надникна презъ прозореца, о Боже! що да види! Страшно! Вратникътъ се силно блѣска; грабителъ, държачъ въ едната си ржка ножъ, въ другата главня, идѣше къмъ кжщата; следъ него още единъ, че и други, че и други. . . Черню млъкна, като да видя, че вече нѣма да помогне нищо. Първиятъ злодеецъ бутна главнята подъ стрѣхата; горницата на кжщата пламна; сухата трѣстъ, що покриваше кжщата, страшно запрящѣ и затрѣщѣ.

— Стойте! Станка е наша, избѣбраха злодейцитъ по тѣхния езикъ и — съ единъ ударъ изкъртиха кжщната врата. Нищо въ кжщи здраво не остана. Бедниятъ старецъ разтреперанъ впуска се съ разгърнати ржце къмъ децата си и ги прегръща плачешкомъ и извика:

— Деца! изгубени сме вече, нека да умремъ всинца на едно; всичкото наше имане, ведно съ нашето гнѣздо се изгубва. Защо вече да живѣемъ? Пазете се сега, дано не погубимъ и душата си. Деца! грѣшни сме били предъ Бога! да умиемъ грѣховетъ си съ проливането на на-

¹⁾ яката — здраво, силно.

шата кръвъ. Станке! дъще! и ти синко Стоенчо! елате чедъ сетнички пжтъ да ви пригърне баща ви, и тогава. . .

Гжстъ димъ напълни подземницата. Пламкътъ обгърна всичко. . . Душа се лесно не дава, всѣкому е тя скжпа. . . Дѣдо Иванъ трепна, баба Рада се събуди като отъ сънъ; никой никого не виждаше; никой отъ никого помощъ не чакаше, всички хукнаха, кой кждето можеше.

VII.

АГНЕ ВЪ ВЪЛЧИ УСТА

Между това кога всичко бѣше въ пламкъ и злодейцитъ бѣха предадени на грабежъ, таенъ непознатъ човѣкъ, прескочи презъ плета и легна между камънака, който бѣше обрасълъ съ буренакъ, полека, пълзишката се влѣчеше и се слушваше да чуе, кое де що става. Той се приближи до зимника, изправи се, слуша, но всичко бѣше напразно. Отъ шума, що ставаше около него, неможе да чуе нищо. — Черню! повика той, като видѣ кучето, че обикаля задъ кжщи, кучето като го позна отъ гласа приближи се, почна да скимизга, да скача около него, и да се радва.

— Шѣтъ Черню! пошушна непознатиятъ, като го улови за мусурата¹⁾, и като че искаше да го попита: де сж твоитъ стопани. Кучето се дръпна отъ ржка му, затече се около подземиято и взе да рови и да скимчи. Петъръ се прислушва и чува жални гласове ризмѣсени съ плачове; той се сега не плаши отъ кръвници, що сж на около;

¹⁾ мусура — муцуна.

кръвта му кипи, съ бързостъ, като допипва съ дветъ си мощни ржце зимничния прозорецъ, изкръща го и се изгубва въ димътъ.

Тамъ едвамъ що баща и майка бѣха сполучили да се провратъ изъ подъ полузапаленитѣ греди, въ сжщо време и непознатиятъ, като се водѣше отъ гласоветѣ имъ, сполучи да улови Станка и, безъ да знае че е тя, избути я вънъ презъ прозореца. Станка като се намѣри отвънъ пламъка, затече се да бѣга безъ да знае на кжде. Отъ бързина тя неможа да съгледа що има напреде й. Силно се препъна на дървотника,¹⁾ удари се, и отъ болестъ²⁾ съ гласъ викна. Нейниятъ викъ я предаде. Нѣколко разбойници, които я търсѣха, зачуха я и се спуснаха по гласа й. Станка се вече предаваше въ злодейски ржце; буенъ пламъкъ, който се заведнѣжъ дигна, отъ силно горящата стрѣха озари нейното бледно лице.

— Тука, тука! Станка е тука, викаха грабителитѣ.

Отчаенъ кликъ³⁾ Станкинъ за помощъ екна на около. Майчина любовъ превари всичкитѣ; тя зачува жалния гласъ на рожбата си, впуска се и, като лъвица, хвърга се отгоре дъщеря си, пригрѣща я, и изпищѣва. Но ето единъ татаринъ дига немилостиво въ кръвъ облѣнъ остъръ ятаганъ и разсича злочестата на две.

— Тейко! мама! извика Станка и падна долу полумъртва.

Непознатиятъ, който още се борѣше съ огъня, за да измъкне Василевата булка, като чу виковете, уплашенъ, дръпна се назадъ: той позна че

¹⁾ Дървотникъ — чепато, дебело дърво у което се подпиратъ дребни дърва за разсичане.

²⁾ Болестъ — болка.

³⁾ Кликъ — викъ.

извади Станка отъ огъня да я предаде въ кръвнишки ржце.

— Смъртъ! злодейци! — вземете я: сега тя е ваша, но не за всѣкога, измѣмра той и се изгуби.

Татаритѣ съ радостни виковете понесоха Станка; други уловиха булката, която едвамъ що бѣ се отървала отъ огъня, и трѣгнаха надолу изъ селото. Отъ жалостния викъ на нещастнитѣ тия две жени, екна цѣло село. Всѣки, който слушаше тия гласове, страхъ и трѣпки го побиваха и като ножъ се вливаше въ сърцата на всичкитѣ селени, но никой не смѣеше да се побутне¹⁾ отъ мѣстото си: никой не подигна ржка за свобода; всѣкой се потаяше, всѣкой мълчеше и долу се слагаше. И другояче не можеше. Непознатиятъ бѣше сжщиятъ Станкинъ сгоденикъ, който едва сполучи да се примъкне съ Стоенча презъ развалената Станкина градина, и да излѣзе отъ вънъ селото. Станкиниятъ гласъ го последваше на всжде: тя се влѣчеше отъ разбойницитѣ по отсрещния пжтъ на селото; сърцето му се кжсаше. Той втрещенъ стоеше и гледаше къмъ това мѣсто отъ дето, безъ да види драгата си сгоденица, чуваше само нейния отчаенъ жаленъ гласъ, който лека-полека престана съвсемъ да се чува.

— О, Боже! Боже! викна бѣжанецътъ, — чуй слабата моя молба и дай ми сила да отърва, да извадя агне изъ вълчи уста.

На изтокъ звезда зорница заблещѣ, зора се зададе; звездитѣ малко по-малко трептешкомъ се изгубваха по синьото небе; съмна се.

¹⁾ Побутне — помръдне.

VIII.

НАДЪ МАЙЧИНЪ ГРОБЪ

Вѣтрѣтъ утихна. Слънцето си изгрѣ съ сжщата оная приятностъ, както и въ другитѣ лѣтни дни. Но селото Ташъ-Авлж не е вече тъй весело, тъй приятно, тъй съ приликата си, както преди. Всичко разорено и порутено; всичко обърнато въ купища, купища прахъ и пепель! Бедниятъ селенинъ, който други пѣтъ рано покарваше своитѣ волове и весело отиваше по работата си, сега той, облѣтъ съ сълзи, почива тежка почивка и оплаква развалинитѣ на кжщата си. Овце, говеда, подкарани отъ татаритѣ, ревешкомъ тичатъ насамъ-нататѣкъ; тѣхното умилно ревание още по-грозно правѣше това вече запустено мѣсто.

Траката на рогатия югичъ¹⁾, който всѣка сутринъ, предвождаше сиво стадо, сега не се чува; блѣянието на овцетѣ по околнитѣ хълмове не се раздава вече. . . Злочесто мѣсто! Въ малко време, за една нощъ, запустѣ, погрознѣ! Черенъ димъ покрива селото! Самитѣ безсловесни птичета — участници на всички страдания, лишени отъ гнѣздата си, накацали по ближнитѣ прегорѣли плетища, умълчени, трептятъ криле и гледатъ на жалостната тая картина! Всѣки се чуди и мае, какво да прави и кжде да се дене; сто пѣти по-добре щеше да му е, ако можеше живъ да се зарови въ черната тая земя и да се покрие съ пепельта на кжщата си, а не да гледа всичко развалено напреде си. Дѣдо Иванъ, лишенъ отъ кжща, деца и имотъ, седѣше сега при бабина Радинъ гробъ, която на-

¹⁾ югичъ — отъ водичъ, вогичъ — животно водачъ на стадото; при овце — рогатъ овенъ.

бързо бѣ заровилъ въ градинката, за да не гледа нейното грозно разсѣчено тѣло; сълзи течеха по неговото старо сбрѣчкано лице и мокрѣха гроба на старата му стопанка. Той като да не сжществуваше вече, съ очи хлѣтнати, гледаше само гроба, като на едничко утешение, що му сега остана.

— Мале, мила моя майчице! — чу се задъ него гласъ.

Старецѣтъ подигна глава.

— Стоенчо, — извика той, като стана на крака, живъ ли си сине, и ти ли си?

— Азъ, тейко . . .

Тѣ се прегърнаха, синъ и баща паднаха отгоръ гроба примрѣли.

— Мамо, мамо! Де си мамо! ревѣше Стоенчо; и ти Станке, мила сестрице, де ли си сега? . .

— Мълчи синко, извика старецѣтъ, като се улови за дървения кръстъ на гроба, не човъркай раната на сърцето ми, и пакъ заби главата си въ черната прѣстъ на новозаровения гробъ.

Петъръ, който бѣше се намѣрилъ съ Стоенча и доде заедно съ него, като видѣ стареца отчаянъ, приближи се и го улови за ржка.

— Татко, продума той, всичко що стана, то стана вече и замина. Стани сега да помислимъ и да видимъ какво ще правимъ. Старецѣтъ мълчеше и стоеше като пренесенъ . . . — Татко! Станка ще се отърве, или азъ ще загина, умилно и решително изрече Петъръ.

— Какво! — кой хортува¹⁾? избѣбра захласнато старецѣтъ, като подигна главата си и съ надутитѣ си отъ плачъ очи гледаше на него.

— Той е Петъръ, тейко, рече умилно Стоенчо.

¹⁾ хортува — говори, приказва (отъ гр.).

— Тъй, тъй, — Петъръ, виждамъ, но що ще той тука?

— Изправи се, тейко, доди малко въ себе си и всичко ще научишъ.

Горкиятъ старецъ отъ жалби и плачове, не знаеше вече що хортува и що прави.

— Ела, ела Петре, ела при мене, и ми разкажи, що те носи тукъ въ тоя огънь и какъ се намѣри съ Стоенча. . . Тукъ, тукъ деца, около майчиния си гробъ седнете, нека и тя да слуша какво ще приказваме . . . и пакъ заплака.

— Татко, не плачи; туй не е само до васъ и до вашето село; тия немилостиви злодейци много села разграбиха, много хорица разплакаха! тейко . . . Ами, ние, какво, какво по-зле изтеглихме!

— Казвай, казвай, сине!

— Отъ всичкия нашъ родъ ето единъ само азъ останахъ.

— Що думашъ ти, Петре!

— Истина е, татко; ето два дни става, откакъ азъ вървя сѣ нощемъ; азъ знаехъ, че и васъ ще упали тоя огънь; азъ побързахъ дано да мога да ви помогна, да се отървете, защото само единчки вие на свѣта ми останахте. Непознати-ятъ, който снощи ви извади изъ огъня, то бѣхъ азъ. Мислѣхъ да ви измъкна изъ огъня и да бѣгаме, но то не би: отъ едно зло, азъ ви предадохъ на по-голѣмо. Майка посѣкоха, а Станка влѣзе, о Боже! въ вълчи уста! Татко! азъ видѣхъ и глеахъ какъ я тѣ грабнаха; азъ вървѣхъ издалечъ отъ подире, тя, сирота, крѣщѣше, моето сърце се раздираше, татко, но що можахъ азъ самичъкъ да направя?

Сълзи рукнаха изъ старчеви и Стоенчови очи.

— Не плачете, татко, продължи Петъръ, време има още, не се е минало.

— Е! синко, влѣзе ли тя веднѣжъ въ ржце? всичко вече напразно.

— Татко, недей дума тъй. Тукъ предъ тебе и предъ майчинъ си гробъ съ клетва върна се азъ заклевамъ и знайте, че, или азъ ще загина, или Станка ще бѣде моя и ваша.

— Петре, Петре! всичко що казвашъ, синко, Господъ знае дали ще се сбъдне. Но пакъ да ми си живичъкъ сине, азъ те благославямъ; върви и върни милото ми чедо; още единъ пжтъ да го прегърна, и тогава да умра. Ти виждашъ, синко, продължи старецътъ, като гледаше Петра умилно, — че никой отъ насъ не може ти помогна; Василчо се изгуби и нищо не се чува за него. А Стоенча, азъ не пускамъ; той е малъкъ, нека седи при мене да разговаря баща си. Ти, синко, Петре, оставашъ самъ, иди направи що те е Господъ научилъ. Старъ съмъ азъ и не мога ти помогна. Оставете ми Стоенча, скоро ще умра, нека макаръ една ржка на милитъ ми рожби затвори на смъртния ми часъ очитъ ми и да хвърли шепа прѣстъ на гроба. . .

Сълзи пресѣкоха думитъ на стареца.

— Стоенчо! бързо рече Петъръ, иди скоро и повикай чича си Йовча. Стоенчо завчасъ ти-чешкомъ отиде и го доведе. Петъръ, безъ да губи време, разказа му наредъ всичко, както бѣше станало.

— Брате Йовчо, ние Станка изтървахме, тъй и Василевата булка, ти това вече знаешъ: но азъ искамъ сега да ги измъкнемъ отъ душмански¹⁾ ржце; ставашъ ли ми ти другаръ?

Йовчо мълчеше.

— Ти мълчишъ, извика Петъръ отчаено, види се, че тебе не те е ни грижа за една твоя

¹⁾ душмански — неприятелски (тур.).

роднина, ти забравяшъ, чичо. Йовчо, че тѣ на насъ се надѣватъ и отъ часъ на часъ за насъ погледватъ. Чичо! азъ ще ти се моля, върви съ мене, азъ ще ти платя за всичко, само послушай ме и ела съ мене.

Но Йовчовото сърце никакъ се не омило-стивяваше отъ тия думи, той мисли, че има поближни: жена, чеда, братя и не може да ги остави.

— Въ едно такова време, Петре, рече той, всѣки трѣба да мисли за главата си.

— Ти не щѣшъ?! Нека бжде тѣй, кресна Петъръ, като се налѣха очи му; азъ ще ида, ще я търся, ще я намѣря, и Господъ ще ми помогне да я отърва. Петъръ скокна на крака.

— Прощавайте, татко, прощавай Стоенчо; ние може вече и да се не видимъ. Охъ! прощавай и ти стара майчице, и отъ гроба благослови зетя си, който сега отива да отърве и доведе изгубеното твоє чедо.

Това като издума, грабна кривака си, позатегна чантата си, прехвърли дългата аба презъ рамо и тръгна.

Дѣдо Иванъ, Йовчо и Стоенчо, съ наведени глави, съ очи просълзени, мълчаха, не смѣха да погледнатъ Петра, който като вѣтъръ се изгуби отъ очитѣ имъ.

— О, Боже! думаше си той, като вървѣше, колко е било мъчно човѣкъ да остане безъ роднини; да бѣхъ ималъ сега поне единъ братецъ, или нѣкой сърченъ¹⁾ роднина, то беки²⁾ би дошълъ той да ме придружи, а сега, самичѣкъ, всичко гледа на мене? дали и азъ да се оставя? О, не! . . върви, върви душо и се не плаши, имай си надежда на Онзи, който е на небето,

¹⁾ сърченъ — смѣлъ, сърдцатъ; отъ сърдце-сърце.

²⁾ беки — обл. отъ белки — може би; негли (тур.).

който е баща на сирачета, закрилникъ на зло-честитѣ, сила на слабитѣ, който всичко види и на всичко добро помага, той ще ти помогне.

Съ наведена глава надолу сега бързо върви Петъръ; той превали рѣтлината, улови една посока, и се изгуби изъ добруджанскитѣ дълги пж-тища.

IX.

ТАТАРСКИЯТЪ КЕРВАНЪ

Грабителитѣ, които разориха и опустошиха селото Ташъ-Авлж, бѣха татари; тѣ вървѣха съ цѣлъ керванъ, който се състоеше отъ десетина кола: всѣка кола носѣше покжщнинитѣ на една цѣла кжща. Тия покжщнини се състояха повече отъ обиръ. Крадени волове и биволи навпрѣгани по четири, по шесть на една кола, караха ги бързо, бързо за да взематъ повече пжтъ. Отъ страна малко на раздалечъ отъ колата вървѣха мжжетѣ, добре въоржжени. Близу до колата вървѣха женитѣ имъ. Множество безобразни дечурлига съ дива радостъ викаха и тичешкомъ, ту изпреварѣха колата, ту оставаха назадъ; две кола въ срѣдата бѣха покрити съ черни чергила, подъ които седѣха свити дветѣ откраднати не-шастни млади — Станка и булката. Керванътъ се спре въ единъ долъ: мжжетѣ разпрѣгнаха во-ловетѣ, като натеглиха колата си на търкало. Всѣка жена смъкна отъ колата си по единъ тар-жикъ¹⁾ пълень съ хлѣбъ, сирене и друго и всички скупомъ, наедно съ дечурлигата си насѣдаха около таржицитѣ: всички чакаха, кого? Ето черна

¹⁾ таржикъ — тур. соб. тагарджикъ — чанта, ву-лия, торба.

черга се отваря: Станка и булката, покрити на цѣло съ черно платно, слазятъ отъ колата, съ лица пожълтѣли, повѣхнали, съ очи зачервени, сѣдатъ и тѣ на общата софра¹⁾: тѣмъ подаватъ хлѣбъ, но тѣ нито го погледватъ. Тѣхнитѣ хлѣтнали очи издигнати гледатъ околорѣстъ . . . търсятъ . . . но кого? . . .

— Петъръ! извика плахо Станка, като се хвърли въ полата на буля си.

— Що ти е, Станке, запитва Василевата булка и я пригърна.

— Той. . . Той е тука . . . Мълчи! . . .

— Какво пати Станка, що ѝ е? запитаха татаритѣ уплашени, и черно младо татарче бѣше вече надъ главата ѝ.

— Нѣма нищо, нищо. . . продума Василевата булка, стана ѝ лошево.

Петъръ като излѣзе отъ селото Ташъ-Авлж, подиръ двадневното търсене и разпитване, найсетне улови дирята на грабителитѣ и ги пристигна тукъ въ дола, дето бѣха застанали. Полека-лека изъ шумака пълзешкомъ, той се приближи; слага се задъ единъ сухъ пѣнъ, и отъ тукъ хваща да назира²⁾, що става и да гледа, дали въ тоя керванъ е Станка, или не. Неговото любопитство го не излъга; неговиятъ остъръ погледъ изведнѣжъ съзрѣ Станка; той се разтрепера, сърце му силно затупа и студени го трѣпки побиха, безъ да си помисли, че е самъ, при толкова вълци, той се изправи, неговиятъ погледъ се среща съ погледитѣ на милата му сгоденица. Викътъ „Петъръ“ го стрѣсва и сепва, уплашенъ пада заведнѣжъ долу, и пълзешкомъ скрива се въ гжстака.

¹⁾ софра — трапеза.

²⁾ назира — надзѣрта, наблюдава.

Татаритѣ гузни, не се бавиха твърде много, навпрѣгаха колата си, бързешкомъ и, една по една, затулиха се изъ кривитѣ гористи пѣтища.

Като се отдалечиха, бѣжанецътъ Петъръ изкогна изъ шумалката, доде и се спрѣ на онова сжщо мѣсто де седѣше клетата му сгоденица; той изгледваше като дете мѣстото, милваше го и плачеше.

— Отъ тука, злодейци, — извика той, — и отъ това мѣсто втори пѣтъ се скривите и отнасяте моето мило и драго, още и предъ очитѣ ми; но пазете се вече въ трети пѣтъ. . .

После той жално изгледа дирята на кервана и съ тежко въздишание върна се назадъ.

Х.

ВАРНА

(Варненскиятъ грѣкъ владика).

Слънцето бѣше вече на пладне, а Петъръ се вървѣше и вървѣше, безъ да знае на кжде. Умисленъ, стигна той до единъ кръстопѣтъ. Единъ отъ тѣзи пѣтища водѣше къмъ Варна, други назадъ къмъ Хаджи Оглу Пазарджикъ¹⁾ — кжде Добруджа.

— Кой пѣтъ да уловя, и кжде сега, о Боже, издума Петъръ, като кръстоса рѣце отгоръ кривака си и се дълбоко замисли. Въ село? — Отъ тамъ си вече азъ отбихъ надеждитѣ — Варна, Варна, тамъ ще си ударя азъ главата и тамъ ще мисля какво да правя; тамъ азъ ще намѣря Василя, който ще ми бжде колко-годе подпорка; защото и той се лиши и отъ майка, и отъ жена,

¹⁾ Тур. име на гр. Добричъ

и него трѣба да боли сѣщо като мене.

— Тамъ е още градъ, та могатъ се намѣри милостиви хора, на които като се оплача беки¹⁾ щѣтъ ми помогна, или щѣтъ ми показа нѣкой пѣтъ. Има и друго; пѣй че съмъ забравилъ отъ мисль! тамъ е и нашенскиятъ Владика, който ме познава твърде добре, познава баща ми; колчемъ е дохаждалъ на село, у дома е кондисвалъ и е преседѣвалъ по цѣла недѣля; гощавали сме го всѣкога тѣй добре, щото незнаеше какъ да изкаже благодарноститѣ си.

— Азъ съмъ го слушалъ много пѣти да приказва на баща ми тѣй: „Азъ съмъ нареденъ не отъ хора, ами отъ Бога, да завардямъ стадото си въ всѣка случка; защото ако би чрезъ мое нехайство загине нѣкоя моя овца, тогава, азъ трѣба да пролѣя и самата си крѣвь, съ която само мога да омия грѣхѣтъ си“. Тѣй приказваше той съ уста, ама ще ли го направи? Богъ знае. Ще се опитамъ.

Съ такива утешителни мисли, нашиятъ юнакъ Петъръ улови пѣтя за Варна, де следъ два дни стигва. Тукъ безъ да разпитва за Василия, улѣтва се по-напредъ право къмъ митрополията. Той се изправи предъ владиката, следъ като му се поклони и цѣлуна ржката му.

— Що е синко, запита владиката по турски, като изгледа Петра отъ главата до петитѣ.

Петъръ по-напредъ му разказа чий е синъ и отде пѣтува; после изприказа едно по едно всичкитѣ злощастия и опустошения изъ Добруджа: каза му за смъртъта на баща си и майка си, и най-сетне за дето татаритѣ откраднаха сгоденицата му Станка.

— Една само надежда ми остана, Владико

¹⁾ Беки — може би, негли

свети, изрече на края Петъръ, като заплака и поколѣннич предъ него, и тази надежда ми стевие. Ти баща, ти майка, моля ти се, моля ти се до Бога, още въ името на старото ви бащино приятелство — помогни ми, помогни! безъ тебе, всичко е изгубено.

Владиката мълчеше. Той изслуша хладнокрѣвно всичкитѣ теглила на старитѣ си познаници; въ неговата лукава глава сега се въртѣха други мисли; той мислѣше, че следъ такова едно опустошение на епархията му, никаква облага не ще има, нито отъ нея, нито отъ приятели, които ги вече нѣма и на този свѣтъ. А на такѣвъ голакъ защо да помогне?

Злобна усмивка се показва на фанариотското негово лице и затри всичка надежда, що имаше бедния момъкъ отъ него.

— Е, сега какво да ти направя, попита студено владиката.

— Азъ ти казахъ, владико свети, — азъ искамъ помощъ, искамъ единъ умъ, защото у мене въ главата ми умъ не остана.

— Що ти трѣба, хей лудо, да се пѣхашъ въ такава работа? да си въвирашъ главата въ беля¹⁾. Станало що станало; или пѣкъ нѣма за тебе друга?

— Владико свети, азъ за това те не питамъ, но само кажи: щешъ ли ми помогнешъ или не?

— Знай, момко отговори владиката, като се изправи и си сложи чибукъ на миндеря, въ една такава размирица като сегашната, никой никому не може помогна, за това, безъ да се надѣвашъ отъ мене за помощъ, търси си на главата цѣръ... Таквотъ време е сега, всѣки за главата си трѣба да мисли.

¹⁾ Беля — пакостъ, беда.

— Това ли сж вашитѣ добрини? тази ли е вашата вѣра? ... нека бжде тѣй, — отчаено продума Петъръ и изкочи на вѣнъ. Вратата се затръшнаха задъ него.

Излѣзе на пѣтя и вървѣше злочестни до толкозъ бърже, щото ако би го съгледалъ нѣкой, би помислилъ, че бѣга; сърце му се налѣ съ кръвъ, като си помисли какъ тѣй немилостиво се посреща отъ онзи, на когото толкозъ се надѣваше; не мислѣше да има такива хора, отвѣнъ предадени Богу и съвсемъ свети, а отъ вжтре пълни съ подлости и черна корава душа.

— О! кой сега ще ми помогне, издума той, като се спрѣ въ една пуста улица, — кой? кога онзи, който можеше и който ме познава, сега си обръща гърба и не ще да ме погледне?!... Кой други? изрече и се силно удари въ челото.

Като се дълго скита изъ Варненскитѣ криви-тѣсни улици, хрумна му пакъ на умъ за Василия и захвана да разпитва за него.

Долу подъ Варненскитѣ високи стени, дето се въртѣше множество народъ и мекереджии¹⁾ едва сполучи да се запознае съ едного отъ Добруджанско, отъ когото се научи, че Василъ и другитѣ мекереджии, сж проводени да возятъ храна за войската при Силистра, дето бѣше преминала на скоро руската войска. Той се улови яко за тазъ последна надежда; той се запжти презъ Делиорманъ за Силистра.

XI.

СИЛИСТРА

(Бойното поле)

Тихиятъ бѣлъ Дунавъ излека влѣче своитѣ вълни край полуобсадения градъ Силистра; от-

¹⁾ Селени съ кола и свои волове, които безплатно превозваха военни потрѣби (Б.А.).

срещниятъ брѣгъ се зеленѣй и гордѣй съ своитѣ сѣнчести зелени върби. Прибрѣжната трѣстъ на-возда и издига зеленочервенитѣ си върхове при лекото духание на хладния вѣтъръ; тънката ѣ сѣнка се рисува по бистрото течение на рѣката Дунавъ. О! какво прекрасно мѣстоположение, какво привлѣкателно зрелище имашъ ти мила ми хубава, родна страно! Чудни, и драги сж украшенията съ които те е изобилно надарила природата! Въ единъ пролѣтенъ день, при самото задаване на утрешната зора, човѣческото чувствително око не може ти се нагледа, не може ти се насити! И изгрѣва величественното слънце, неговитѣ златни зари като да се миятъ въ Дунавскитѣ бистри води. Тѣ още като да пронизватъ многолиственнитѣ дебело-сѣнчасти дървета по прелестнитѣ Дунавски брѣгове, по очарователнитѣ ширококлонести брѣстове на дълговатитѣ сръдорѣци, тамъ де като искри зари се прѣскатъ подъ тия великолеппи сѣнки и оживѣватъ тъмно-зелената росна тревица.

Единъ часъ на юго-изтокъ отъ Силистра се простира равна височина, дето другъ пѣтъ, освенъ драки и трѣни, на рѣдко да е стѣпвалъ човѣшки кракъ, а сега, чудно! Рекълъ би нѣкой, че това мѣсто е заселено отдавна. Широкото негово чело и всичката му горна поврѣхность е увѣнчана съ хиляди разноцвѣтни шатри, всрѣдъ които се развѣва руското знаме — двуглавиятъ орелъ. Тукъ подъ тия и покрай тия шатри сега се трупатъ хиляди хора, на които, единичкото утешение е, да се радватъ и нарадватъ въ настоящия часъ на тия приятности на природата, а при това и единъ на другъ. Отъ тукъ бѣгатъ далечъ господарскитѣ украшения съ великолеппитѣ имъ палати и дворове, напослани съ мраморни плочи и обградени съ високи стени, които правятъ въз-

духа затворенъ и тежъкъ, отдето окото безъ да се простира на далечъ, нищо друго не вижда, освенъ земя и небе. Тука богатото седалище е — зелената трева, а великолепия палатъ — бѣлия чадъръ, разпнатъ подъ ясното небе върху зелената морава.

По-надолу Дунавъ тече помежду четири срѣдорѣка (рѣчни островчета). Тия срѣдорѣци, тия малки острови, ако и природата да ги е раздѣлила, но сега човѣшкиятъ умъ чудесно ги е съединилъ. Широка дълъга мостъ, опнатъ и скопченъ съ сушата отъ желѣзни вериги, съединява тия малки острови единъ съ другъ. Всѣко едно отъ тия островчета, преди пусто, сега е като единъ малкъ градецъ, обграденъ съ естествена крепостъ, дебели върбалаци, а въ срѣдата гжста, висока трева, размѣсена съ трѣстолига¹⁾. Тукъ подъ просто направени колиби, угрижениятъ руски войникъ намира разтушка²⁾ всрѣдъ тая пространна естествена градина, помежду тия хубости чувашъ неговиятъ умиленъ гласъ:

— Ехъ, братъ, ужъ подлинно, здѣсь всѣмъ — житѣе-битѣе! Недаромъ Великий князь нашъ Святославъ, изъ Руси-матушки, свою столицу въ этотъ край перенести хотѣлъ³⁾.

— Да недаромъ и мы теперь проливаемъ кровь . . . отговаря другъ⁴⁾.

— Будемъ же и мы пѣть и веселиться, пока кровь кипить въ нашихъ жи-

¹⁾ Трѣстолига — по-правилно трѣсталига — прѣчки отъ трѣсть.

²⁾ Разтушка — развлѣчение.

³⁾ Ехъ, брате, наистина, тука за всички има животъ! Не напразно великиятъ нашъ князь Святославъ искалъ столицата си отъ майка-Русия въ този край да премѣсти.

⁴⁾ Да, не напразно и ние сега проливаме кровь.

лахъ¹⁾ — потвърждава трети, и руски хоръ, отъ множество гласове, еква на около.

И въ такова едно мѣсто, при такова едно бойно поле, — може ли смъртниятъ човѣкъ напълно да се радва на всичкитѣ тия приятности, що му принася природата? Може ли той съ разпуснато сърце да ходи по тая зелена морава, коя напжте се наръсва съ човѣшка кръвъ? Трепетното гърмение на топоветѣ, което всѣки часъ ехти по тия хълмове, прави го да забрави всичко, най-вече като погледне, че принасятъ край него сътрудникътъ му раненъ или мъртавъ! Смъртоносниятъ бодъ на щика, страшниятъ ударъ отъ гюлле или куршумъ, рано или късно, може да пронизатъ и него.

Близу до града отъ къмъ югъ издига се другъ по-високъ хълмъ, който се гордѣе съ скоронаправената, прочута турска табия Меджи-дие, а на среща ѝ, отъ дѣсно отъждѣ два дола на другъ хълмъ, се чернѣе страшната, наречена Арапъ-Табия²⁾. Отъ страна покрай тия хълмове се чернѣятъ потѣпкани лозя, а по-надолу къмъ града се простира полянка пълна съ шатри на турскитѣ войскари. Тукъ по-долу е широкъ пжтъ съ върволикъ отъ множество войскари и различни други хора. Селени отъ разни мѣста, изпокжсани, посърнали отъ гладъ и отъ страхъ, носятъ съ кола ранени по болницитѣ. Други, мекерджии, съ мършавитѣ си добичета влѣкатъ по крепоститѣ разни военни припаси. Насамъ кола скърцатъ, нататѣкъ хора крѣщатъ, ранени плачатъ, коне цвелятъ, говеда реватъ, и

¹⁾ Нека пѣемъ и се веселимъ, докато кръвта кипи въ жилитѣ ни.

²⁾ На тази табия стана голѣмо сражение въ год. 1854-та презъ нощта на 17-й май, дето загинаха много злочести войскари и отъ дветѣ страни. (Б. А.)

всичко това става и се движи непрестанно подъ единъ гжстъ облакъ отъ прахъ.

Тукъ потия дълги, въ прахъ потънали пж-тища, тукъ между безбройното това множество се скита човѣкъ, просто облѣченъ, съ кривакъ въ ржце, на рамото му виси таржикъ; косата му прашна, разрошевена, и очитѣ му мжтни и по-дути. Той се видѣше¹⁾ като да не гледа на ни-що, що става около него; страшното гърмение на топоветѣ и пукванието на бомбитѣ, които пра-вѣха да хвърчатъ до небеса градскитѣ здания, всичко това бѣше нищо за него. Той си следва-ше да ходи отъ кола на кола и, съ жаленъ по-гледъ къмъ своитѣ братя селени, да изредѣва всичкитѣ.

— Побратиме! Не сте ли виждали и слу-шали за одного на име Василъ, отъ село Ташъ-Авлж изъ Добруджа? — попитваше всѣкиго бъл-гарина, познатъ и непознатъ.

Всѣки му отговаряше:

— Не знамъ, братко.

Горкиятъ! Отстѣпваше да отива до други керванъ, дето чакаше сжщия отговоръ.

Най-сетне, отруденъ, седна подъ едно дърво да си почине. Слънцето отиваше на пладне; де-ньтъ заминуваше, а нашиятъ юнакъ предаденъ въ тъмни мисли, никакъ се и не сѣщаше, че вре-мето минува.

— О, Боже! извика той, като се изправи на крака и тръгна, днитѣ вървятъ, заминуватъ, Стан-киното тегло се продължава, а Василя, сѣ нѣма и нѣма... а азъ се измайвамъ!²⁾

Следъ като се отби Петъръ на Дунава и поразхлади бледното си лице и накваси засѣхна-

¹⁾ видѣше — изглеждаше.

²⁾ Измайвамъ — бавя се

лата си, съ прахъ пълна уста, опжти се кжде западъ. Малко надалечъ той срещна единъ се-ленинъ който бѣше отъ селото Сребърна.

— На добъръ часъ, юначе; рече му непо-знатиятъ селенинъ, като се спрѣ.

— Далъ ти Господъ добро, побратиме от-говори Петъръ.

— Отде, на кжде? запита го селенинътъ.

— Бе, хей, брате, какво да ти кажа, като нѣма да станешъ цѣръ на раната ми; казвахъ, казвахъ, вече бактисахъ¹⁾.

— Ба, кажи, кажи, изрече непознатиятъ съ голѣмо любопитство, белки²⁾... Петъръ безъ да му разправя на дълго, каза му, че търси одного на име Василъ, отъ село Ташъ-Авлж.

— Холамъ,³⁾ юначе, азъ ще ти стана цѣръ на болката; ама незнамъ дали ще излѣзе той, когото ти търсишъ.

— Човѣче! наистина ли казвашъ? изрече Петъръ, съ припрѣно сърце.

— Презъ дене си бѣхме ходили да возимъ брашно за аскера⁴⁾, тамъ се срещнахме, съ едни мекереджийски кола, заприказвахме се. — Бе, брате, каза единъ, язъкъ⁵⁾ за насъ, зеносахме⁶⁾ се; ей го и сега единъ болнавъ, та Богъ знае... отговори на кжсо непознатиятъ.

— Какъ! Василъ е билъ болнавъ? а де е сега той? . . . извика Петъръ отчаено, като за-тули съ ржце очитѣ си и заплака.

¹⁾ Бактисахъ — омръзна, дотегна ми.

²⁾ Белки — може би.

³⁾ Холамъ — тур. огланъ — неопредѣленъ см.: остави, остави се.

⁴⁾ Аскеръ — войска.

⁵⁾ язъкъ — горко, жалко.

⁶⁾ зеносахме се — изхабихме се безъ полза; отъ тур. зянъ — загуба, щета.

— Не, юначе, недей плака, той не бѣше толкозъ зле боленъ.

— А сега де е? казвай, за Бога, скоро, ако знаешъ.

— Хе! тамъ, виждашъ ли подъ баира, дето се гледа село, него казватъ Айдемиръ, тамъ занасятъ болни и ранени, и той може да е тамъ.

— Да си живъ и здравъ, побратиме, Господь здраве да ти дава, бързо изрече Петъръ и тръгна изъ трънливата поляна, кжде селото Айдемиръ.

— О, Боже! думаше си той, и отъ тука си изгубвамъ надеждата, но дано е тука, у мене има пари, азъ ще го изцѣря по-скоро и тогава...

Неведенъ съ глава на долу, вървѣше бърже, бърже. На пѣтя стигва сѣ коля, които отиваха къмъ сѣщото село; той надникваше въ тѣхъ и що да види? тѣ бѣха пълни съ болни хорица, натрупани единъ върху други, като мърши, които издаваха слаби, тежки охкания. Петъръ нажаленъ отъ това зрелище, помисли си, че и съ Василя е станало сѣщото; той не можа да се стѣрпи: очитѣ му се налѣха пакъ съ сълзи...

— Бедни майки, думаше си самъ себе — о, защо ли раждате тия клетки синове, кои безъ време млади зелени, изгубватъ далечъ отъ васъ живота си!

ХІІ.

ПЕТЪРЪ НАМИРА ВАСИЛЯ

Петъръ, умисленъ и нажаленъ, стигва найсетне въ селото Айдемиръ.

— Де има тукъ да лежатъ болни българи? попита той единъ селенинъ, който идѣше на среща му.

— Тамъ въ черковния дворъ, — отговори той, като го насочи отде да отиде.

Съ нетѣрпение голѣмо едва той пристигва. Страхъ го съвзе като влѣзе въ двора и като видѣ натѣркаляни хора подъ черковната стрѣха, хора болни, безъ покривъ, безъ хлѣбецъ; милостиви селени имъ принасяха, но кому първо?

Василь това време спѣше; бѣше покритъ съ бѣлъ ямурлукъ. Петъръ го открива полека, за да се увѣри да ли е той.

— Той е! продума полека и разтрепано отъ радостъ.

Василь спѣше въ сладкъ успокоителенъ сънъ. Петъръ не смѣеше да го разбуди, и умилно гледаше на неговото бледно лице, като на бждейния Станкинъ спасителъ; съ едната си ръка той държеше края на ямурлука, а съ другата подпираше главата си.

— Василе, повика го полека Петъръ.

Но Василь спѣше дълбоко.

— Брате Василе, стани! викна по-силно Петъръ, като го улови за ръка.

Василь зачу гласа му. Той се поприобърна и съ затворени очи, съ слабъ гласъ продума:

— Що е то? кой ме вика?

— Стани брате Василе, стани, азъ съмъ, и сълза капна отъ Петровитѣ очи.

Василь позна Петровия гласъ; разтри и отвори очитѣ си, втрещенъ въ него, следъ една минута мълчание, извика.

— Петре! ти ли си?

— Азъ съмъ, бате Василе.

— Що те Господь тукъ донесе, Петре! плачешкомъ изрече Василь, като се понадигна.

— За тебе, за тебе само, бате Василе. Ето петъ дни става откакъ те търся и едвамъ днесъ... Василь полека-лека се издигна. Петъръ го

улови за ржка и го заведе на страна. Тамъ Петъръ му разказа отъ кжсо всичко що стана, що се случи у тѣхъ и що го накара да го търси. Василъ съ наведена глава, съ насълзени очи слушаше всичко. Отмъщение за майчината му смъртъ, спасение сестрино, силно сега викатъ въ неговото сърце; отъ жалби, сиромашътъ не можа да се стърпи, хвърли се отгоръ Петра, пригърна го, и викна да плаче като дете.

— Стига, бате Василе, недей плака, братко, не си кжсай сърцето, че си болнавъ. То не ще плачъ, но. . .

— Какъ, какъ, Петре, да не плача и да се не кжсамъ! я погледни тука, че вижъ само азъ ли съмъ, колко бащи, колко майки, оставили милитъ свои чеда, и тукъ, безъ да ги знаятъ тѣ, мратъ безъ време горкитъ въ чужбина, а тамъ клети майчици, сироти дечица, останали безъ бащи, безпомощни, немилостиво мратъ и гинатъ отъ ръждивъ душмански ножъ! — Какъ, кажи ми сега, Петре, какъ да се не кжса сърцето ми, като гледамъ това? Тукъ азъ на царска служба да гина, а тамъ моитъ дечица, жена, моята майка . . . о, майчице, майчице и ти мила сестрице, за васъ, за васъ, само сега азъ ще живѣя. Майчина смъртъ! люто синъ за тебе ще отмъсти, само Боже! дай ми сила и вдигни ме по-скоро. . .

Петъръ отъ една страна нажаленъ, слушаше всичко това, а отъ друга се тайно радваше, защото си намѣри вѣренъ другаръ.

— Бате Василе, произнесе той, кажи ми ти сега, имашъ ли сила да дойдешъ съ мене, защото нѣма време за бавене.

— Колкото мога, Петре, ще падамъ, ще ставамъ съ тебе, но азъ трѣба да вървя.

— Добре, но ще те пуснатъ ли, и какъ

можемъ избѣгна?

— Можемъ; то е лесно; азъ ще ти кажа какъ, само ти мълчи.

Следъ три дни двамата юнаци се изгубиха изъ многометежната тая околностъ.

XIII.

ШУМЕНЪ

Недѣленъ день. Дървеното клепало отъ църквата св. Възнесение раздава глухото си тѣн-тение по близкитъ долини, въ които се разтила на лѣво, на дѣсно градъ Шуменъ. Църквата е препълнена съ набожнитъ жители отъ града; отъ едина край още прихождатъ. Народътъ, като нѣма вече мѣсто въ църквата, повечето стои спрѣнъ отвънъ подъ широкитъ стрѣхи на храма, отдето по гласа на пѣвцитъ, що се едвамъ чуватъ, от-правя молбата си къмъ Вишняго. Подъ дългата тая стрѣха, близу до единъ мраморенъ паметникъ, стоятъ благоговѣйно двама чужденци; помислилъ, че тия хора или сж твърде сиромаси, или сж вървѣли дългъ пѣтъ изъ гористи тѣсни пѣтеки. Отъ тѣхното смирено богомоление, отъ тѣхното често кръстене съ доземлени пок-лони, проумѣлъ би всѣки, че има нѣщо да имъ тежи на душата. Вдадени въ мисль къмъ онзи подвигъ, когото ни часъ не забравятъ, безъ да се помръдватъ отъ мѣстото си, безъ да се озър-татъ на около си, тѣ топло и чистосърдечно се молѣха, и съ вѣра, като да очакваха нѣкоя по-мощъ отъ Оногова, предъ когото тѣ на тоя часъ тѣй набожно и благоговѣйно стоятъ.

Божествената служба се свърши; отпускъ се даде. Владиката Венеаминъ придруженъ съ

свещеници и дякони най-напредъ излѣзва, а следъ него по-преднитѣ граждани и старейшинитѣ отиватъ кжде митрополията, дето всѣка недѣля и празникъ, следъ отпускъ на църквата, се събиратъ чорбаджии, еснафи, старейшини, за да разгледватъ общи работи.

Двамата странни, които не бѣха други освенъ Петъръ и Василъ, бѣха намислили друго, т. е. да прибѣгнатъ къмъ правителството. Тѣ мислѣха и вѣрваха, че като всичко зло що вършатъ, татари било, турци било, е противъ царската воля, правителството безъ друго ще имъ спомогне. Още и за това трѣбаше да искатъ помощта на правителството, защото татарскиятъ керванъ, у когото бѣше Станка, се състоеше отъ много кола. Силата имъ бѣше голѣма, а срещу такава сила, трѣбаше друга по-голѣма. Затова тѣ искаха да изприкажатъ на владиката всичко и да го помолятъ, щото да може да издействува правителствената сила, та тѣй беки¹⁾ би могли да сполучатъ, ако ли не после пѣкъ. . . иначе. За това тѣ безъ да изгубятъ време, излѣзоха предъ събранието. Всичкитѣ присѣтствуващи обърнаха погледа си къмъ тѣхъ, но никой не смѣше да ги попита какво търсятъ.

Владиката, следъ като изпуши чубука, изпи кафето си и се поразговори съ старцитѣ, обърна се къмъ чужденцитѣ и ги запита: отде и по каква работа ходятъ тждѣзъ²⁾.

Василъ, пѣленъ съ набожностъ, приближи се учтиво и, следъ доземния поклонъ, цѣлуна му дѣсницата и се оттегли пакъ назадъ. Съ кротость, но съ живость начна той да приказва болката си тѣй:

¹⁾ беки — може би.

²⁾ тждѣзъ — тждѣва, тука наоколо.

— Владико свети! ние сме отъ далечъ, изъ Добруджа, отъ село Ташъ-Авлж (Кюстендженско). Вие може да сте чули и разбрали за добруджанското опустошение, за злочестината, която сполетѣ всичкитѣ добруджански селени, които се разпрѣснаха като пилци, безъ да се знаятъ, кой на кжде е. Помежду всичкитѣ най-злочести сме били ние. Освенъ що останахме безъ покривъ, безъ добитѣкъ, безъ прехрана, безъ баща, безъ майка, най-сетне отдѣлиха ни и отъ най-милитѣ на тоя свѣтъ, — отъ жена, дъщеря и сестра. Охъ, видѣхме ги като влѣзоха живи въ кръвнишки рѣце. Ако бѣха убити, то хиляди пѣтя повече щѣхме да бждемъ благодарни.

После това Петъръ надълго взе да разказва за всичко кое какъ се случи. Всичкитѣ граждани съ наведени очи слушаха нажалени за теглото на тѣхнитѣ братя Българи, окаяваха ги и се чудѣха, какъ тѣй е нѣмало, кой да спомогне на тия хорица.

— Е, сега — продума владиката, — вие какво искате?

— Нищо друго, владико свети, освенъ вашата помощъ, да отървете тия злочести млади, съ силата на милосливото ни правителство.

— Да видимъ, каза владиката, и кимна имъ да излѣзятъ малко вѣнъ да почакатъ.

— Бе, и отъ този изедникъ, както и отъ Варненския нѣма да ни огрѣе нищо, ама, хайде да видимъ, каза Петъръ на Василя, като излѣзоха вѣнъ.

Всичкитѣ събрани първенци сега гледаха владиката въ очитѣ и съ нетърпение чакаха да чуятъ, какво ще каже той по-преди.

— Християнларъ¹⁾! измърмори той по тур-

¹⁾ християнларъ — християни; тур. м. ч.

ски, следъ едно дълго мълчание, — тази работа е таквазъ работа, каквито сж ставали и до сега хиляди и сж се свършвали сѣ съ нищо.

— Че като сж се свършвали, владико свети, до сега съ нищо, та и сега ли сѣ тѣй и до вѣки да се свършватъ така? изрече стрѣснато, но умилно единъ отъ старцитѣ.

— Не трѣба, отистина, но що да се прави, като знамъ на вѣрно, че правителството, за такава една малка работа, въ такова едно размжтено време, нито ще ни чуе. И какви, какви по-голѣми работи и залиси има то! Знаете ли вие?

— Знаеме, но знаеме, че и васъ за такива работи малко боли на сърце... толкозъ налѣгате вие да изпълнявате своитѣ духовни пастирски длѣжности... продума единъ младъ, ужъ полечка да се не чуе.

Всички събрани съ нетърпение чакаха да чуютъ какъвъ пжтъ ще посочи владиката на тия бедни сиромаси и съ какво ще ги утеши. Но, уви! Неговото сърце не почувствува никаква милость; той съ студенина, и вече като съ презрение изказа, че това е нищо и не струва да се мисли много, много. Тоя отъветъ наскърби, докати повечето отъ събранитѣ. Общо негодувание, що се превръщаше повече и повече въ ярость се изображаваше по лицата имъ. Минаха се вече ония времена, когато бедни Българи стояха съ едно глупаво благоговѣние и мълчание предъ тия свети отци. Дигнаха се надеждитѣ за добрина отъ тѣхъ.

Всичкитѣ събрани единъ други се поглеждаха като да търсѣха оногова, който ще бжде вреденъ¹⁾ да изкаже тѣхнитѣ чувства. Той бѣше между тѣхъ. Разтреперанъ, не отъ страхъ, но

¹⁾ Вреденъ — способенъ, ударенъ.

отъ вълнение, става на крака, и безъ да се бои, че стои предъ тогова, предъ когото неговъ пра-дѣдъ, неговъ баща е трепералъ и не смѣялъ да го погледне, сега той право въ очи го погледна и започна да говори:

— Владико свети, ти казвашъ, че тая работа е малка, и царското правителство неще ни послуша; но кажи ни, молимъ те, какъ царското правителство ще презре и не ще вземе въ внимание тази противна на волята му постѣпка отъ Татаритѣ? Или правителството само вашитѣ пощѣвки, вашитѣ молби, вашитѣ клевети искате да слуша? Малко ли бедни Българи лежатъ невинно въ тъмници, само за едно гнѣсно ваше отмѣщение! А сега, като се иска отъ васъ помощъ, за да спасите нѣкоя душа, и то съ волята на правителството, вие си омивате ржцетѣ: васъ ви тамъ нѣма! О, свети отци, вие сте само за зло способни, само за разрушение!... само за себе си, за да угодявате на тѣлото си, на пощѣвкитѣ си, и нищо повече...

Одобрение и възхищение отъ тия речи се изобрази въ лицата на повечето събрани.

Владиката се смути. Неговитѣ злодеяния, които той ги мислѣше покрити, сега се откриваха; сърцето му се облѣ съ ядъ, то се препълни, той не можа да се стърпи и извика:

— Християнларъ! що е това? Сега вие насила ли ще ме накарате?...

— Не, нещемъ, извикаха всички въ единъ гласъ, като го пресѣкоха и станаха, — ти стой тука; ние макаръ да нѣмаме пристѣпъ до пашата, но пакъ и съ друга леснина, и безъ тебъ, щемъ помогна на тия хорица, но и ти като си сѣдишъ тука на покой днесъ, мисли що ще да стане утре. Сбогомъ! Съборътъ се разиде.

ПОДВИГЪ.

Гражданитѣ си тръгнаха всѣки за у тѣхъ. Трима отъ по-първитѣ, като видѣха Василя и Петра да чакатъ отвънъ, попитаха ги у кого сж, като имъ казаха да си идатъ, а тѣ като излѣзоха отъ митрополията, отеглиха се въ една кжща. Тукъ въ една затънтена стая се затвориша и полекичка захванаха разговоръ:

— Да ли ще сж тѣ тука? попита единътъ.

— Ще видимъ. — Иванчо! извика другиятъ, който бѣше стопанина на кжщата.

Завчасъ довтаса единъ младъ, червендалестъ, съ тънки черни мустаци българинъ.

— Не знаешъ ли, Желю или Никола, да ли сж тука въ града?

— Никола, струва ми се да е тукъ, защото го видѣхъ вчера, а Желя неznamъ, отговори младиятъ.

— Иди, вижъ, да ли сж тука или не, и — ако сж тука, кажи и на двамата да додатъ.

— Добре.

— НикоМУ нищо не казвай.

— Твърде добре.

Поменатитѣ двама души, Никола и Желю познати сж и днесъ отъ мнозина Шуменци; тѣ бѣха тайни хайдутеги. Единиятъ отъ тѣхъ, Желю, бѣше човѣкъ срѣденъ бой, но здравъ и читавъ; отъ неговото мурго (възчерно) лице и страшенъ погледъ се познаваше, че той живѣе повече въ гората. Другиятъ — Никола бѣше човѣкъ едъръ и пѣргавъ; неговата руса коса, що се издигаше надъ високото му чело, правѣше лицето му приятно; бѣше приличенъ младежъ. Но за зла честъ, той безумно, безъ време, изгуби и пѣргавостъ, и

прилика, и хубостъ, и младостъ като всички тия, заедно съ себе си, зарови въ черната земя... Една година следъ това приключение, за което ще прикажемъ, той заедно съ други злодеи улови се отъ правителството, заператъ го въ тъмница, дето и умира. Неговиятъ другаръ Желю, си бѣше таенъ разбойникъ; често той се изгубваше отъ града и следъ 5—6 месеци се връщаше безъ да го знаятъ кжде е ходилъ и какво е правилъ. Въ 1859 г. той се измами и присъедини въ дружината на прочутия тогава разбойникъ Калъчлъж Димитра. Въ една нощъ, Калъчлъж Димитръ и неговата дружина решили се да обертатъ нѣкой си богатъ гражданинъ въ Шуменъ, на име Хараланъ чорбаджи, но, по несполука тѣ се оттеглятъ въ една кжща край града, дето властѣта ги придебва и изловява. Желя отсидѣ на тригодишенъ затворъ; главатаринътъ имъ Калъчлъж Димитра, обесиха въ Русчукъ (1861 г.).

По случай и двамата въ този день се намѣриха въ града и додоха при тримата граждани.

— Тукъ гора ли е, Желю, че седишъ, — каза му домакинътъ усмихнатъ, като го видѣ, — тука е градъ.

— И между хора трѣба да се живѣе, господарю, отговори Желю.

— Истина. Но това да оставимъ, Желю, кажете ми сега и ти Никола безъ работа ли сте?

— Че ние . . . току кажи, всѣкога сме безъ работа.

— Добре. Ще ли ме послушате и направите това, за което сме ви викали?

— Кажете, та да видимъ.

— Ще чуετε; но преди да ви кажемъ всичко, вие трѣба тукъ предъ светицата да се закълнете, какъ нищо отъ вашитѣ уста нѣма никога да излѣзе.

— Господарю, отговори Желю — вие знаете, че най-голѣмъ законъ, който сами трѣба да държимъ, е тайната; никой който носи това страшно име хайдутинъ, не смѣе никому нищо да каже; никой не може нѣкого да изобеди, макаръ и главата му да отсѣкатъ. За това, господарю, не бойте се и не берете грижа.

— Твърде хубаво, Желю, сега слушайте: научаваме се, че презъ дене си заминалъ тукъ презъ селата татарски керванъ, и отивалъ кжде Карнобатъ. Въ този керванъ има едно момиче и една булка, грабнати отъ Добруджанскитѣ села. Никаква друга помощъ нѣма за тѣхъ отъ ни кжде. Ние ще искаме отъ васъ да паднете по дирята имъ и, правите що сторите, да огървете тия две млади души. Наемате ли се?

— Помжчи щемъ се, господарю, отговори Желю, като погледна Никола.

— Вие отъ далеко ще упознаете силата на тия душмани и ще работите, както ви прилегне.

— Добре, господарю, но въ такава една работа да се влѣзе е май опасно; вмѣсто да ги отървемъ, можемъ да станемъ причина, за да ги убиятъ и тогава? . . . ние не оставаме виновати, каза Никола хитро, като мислѣше, че и това може да се случи.

— То се знае, и ставало е; но вие ще пазите дано не бжде, обади се единъ.

— Второ, начна пакъ Никола, ние отиваме и ще се боримъ до последенъ край и, кой знае? може би, не дай Боже, единъ отъ насъ да загине; тогава вие ще бждете длѣжни да пригледвате неговитѣ деца, додето поотрасатъ.

Тия думи Никола каза повече за Желя, а не за себе си, защото той бѣше само една душа.

Това второ условие позамисли гражданитѣ; но тѣ пакъ увѣрени на тѣхното юначество, още

и на Петровия имотъ, съгласиха се на исканieto имъ.

— Бждете спокойни и увѣрени на насъ, рече единъ младъ гражданинъ, всичко, що желате ще ви се изпълни, само вие направете онова, което се отъ васъ иска. Вървете и не мислете при това, че отивате да се напиете съ кръвъ, но че отивате да освободите две клетки, които всѣки часъ погледватъ за помощъ.

— О, стига, господарю, извика Желю почти разтреперанъ, — азъ съмъ готовъ, и знайте, че или ще загина подъ татарския ножъ, или ще ги отърва. Никола сговоренъ ли си ти?

— Сговоренъ, брате, сговоренъ, — човѣщината го изисква, и трѣбва да се потрудимъ. . .

— Освенъ то, вие ще имате още двама другари и двойцата мжжки синковци, каза стариятъ домовладика, като заповѣда да кажатъ на Петра и Василя да влѣзятъ вжтре.

Петъръ и Василъ влѣзоха.

— Юнаци! каза единъ отъ съгражданитѣ, ето ви двама мжже, другари, които се наематъ да отърватъ момичето и булката.

— Харно, отрече Василъ, но можемъ ли се увѣри и надѣя на тѣхъ?

— Ние ги знаемъ кои сж, и що сж тѣ; за това бждете увѣрени на насъ. . .

— Какво увѣрение, нали ще бждемъ и ние ведно, каза Петъръ.

— Не, решително отсѣче думата Никола.

— А защо? попита Петъръ.

— Защото васъ сѣ трѣба да ви познаватъ татарята, и ако се случи да се срещнемъ нѣ кжде ще ви видятъ и познаятъ, и тогава всичко е напразно.

— Салтъ²⁾ това не може да бжде, каза

¹⁾ салтъ — само.

Василъ.

— Кога е тъй, ние се оставяме, отговори Никола и стана сърдито.

— Василе и Петре! рече единъ отъ гражданитѣ, като се изправи, — стойте вие долу. Съ препиране, бързана работа не става, за това нека идатъ тия двамата, които сж влизали въ страшни работи, а вие останете. После види-щемъ.

Петъръ се никакъ не съгласяваше; той не можеше да повѣрва, че безъ него ще се отърве сгоденицата му. Но на Василя му доде на умъ защо тѣ не щятъ, той скрои тозъ часъ въ главата си другъ планъ.

— Кога е тъй, нека вървятъ, продума той, като че се склони на всичко.

Петъръ го погледна слисанъ; той позна, че Василъ скрои нѣщо, за това, безъ да отвърне, млъкна.

— Вие обещавате ли се какъ не ще додете съ насъ или подиръ насъ? попита Желю, като се приближи до тѣхъ.

— Вие като се наемате безъ насъ, вървете, ние ще стоимъ тука, каза Василъ.

— Като е тъй, казаха гражданитѣ, кажете сега въ какъвъ керванъ и отъ какво може се позна де сж женитѣ?

— Ето отъ какво отговори Петъръ: азъ се научихъ, че сега всичкитѣ татари се сбрали и върватъ въ единъ керванъ; колата, дето е Станка и булката, върви всѣкога съ други шесть кола безъ да се дѣли отъ тѣхъ. Тази кола е срѣдната и е покрита съ пѣстра черга и се вози отъ пѣстри черни млади волчета. Въ тия кола сж тѣ: заедно съ тѣхъ седи една дебела татаркиня.

— Още по-добре, ако искате да се увѣрите, продължи Петъръ, вие ще видите младо едно високо черно татарче съ конъ, въоръжено добре,

то се не дѣли никакъ отъ колата; винаги се огледва на четири страни и, съ пушка въ ржце, пази ловътъ си. Това татарче отне милата сгоденица, то уби съ ножа си нейната клета майка, следъ като измъкна изъ ржце и нейната драга дъщеря, съ него ще вие първо да се срещнете, съ него ще се борба борите, а ако го навие, всичко тогава е свършено. Това е, което мога да кажа за кервана. Вървете и Богъ да ви е на помощъ.

— Петре! дайте на тия хора сега малко харчлъкъ¹⁾, — продумаха нѣколко отъ гражданитѣ; — че то е тѣхна работа.

Петъръ извади изъ подъ опасата си, дългъ мешиненъ кемеръ²⁾ и изтърси нѣколко зърна жълти жълтици и ги спусна въ шепата на Желя.

— Сбогомъ, господари, а вие братя бждете спокойни, казаха Желюви и излѣзоха.

— Господари граждани, сполайме³⁾ ви за всичко, що се потрудохте, — произнесе Василъ. Нека Господъ братя, ви заплати за доброто.

— Нищо, нищо, юнаци, — тукъ Господъ да помогне да се отърватъ вашитѣ злочести младинки, и то ще бжде най-голѣмата за насъ радостъ и заплата.

— Останете си сбогомъ, казаха Петъръ и Василъ и си излѣзоха.

— Сбогомъ, юнаци.

Тѣ заминаха, а гражданитѣ останаха да си приказватъ.

— Видите ли сърце и любовъ! умилно каза старецътъ — домовладиката, като гледаше подире имъ.

¹⁾ харчлъкъ — пари за разноски.

²⁾ кемеръ — кесия за пари, що се опасва около кръста.

³⁾ Сполайме — благодаримъ.

— И ще видите, че тия юнаци нѣма да оставятъ работата на Желя и Никола.

— Клетитѣ! каза стариятъ, като въздѣхна.

— Бедни българи! повтори другъ.

— Страдаятъ сиромаситѣ, потвърди трети и, единъ по единъ, си отидоха всѣки у дома.

XV.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

Когато Желю и Никола се готвѣха да вървятъ отъ единъ пѣтъ, въ това сѣщо време Петъръ и Василъ се сдумаха скрито, отъ далечъ, да вървятъ подиря имъ по другъ пѣтъ, за да имъ сѣ въ помощъ въ нужно време.

— Е! побратиме Никола, ние вече взехме върху си единъ тежъкъ товаръ; по нине¹⁾, каквото и да става, ние трѣба да мислимъ каква ще я въртимъ и какъ ще я свършимъ. Дума дадохме предъ толкозъ почетни хора. Не е шега.

— Брате Желю! да е въ друго време, азъ хичъ²⁾ не бихъ мислилъ; ние ще се мжчимъ, ако можемъ добре, ако ли пѣкъ не сполучимъ то... но туй то, че ние дордето тѣхъ отървемъ, страхъ ме е да не вземе по-напредъ насъ дявола отъ този свѣтъ. Сега е муарабе³⁾. Ако нейде ни притупатъ, туй за туй.

— Да ти кажа ли пѣкъ азъ, ти знашъ какъвъ е нашиятъ занаятъ. Днесъ ако не, то утре ни чака, я бесилка, я куршумъ. Ще си гудимъ⁴⁾ главата въ торбата, че каквото ще да стане.

¹⁾ по нине — отъ сега.

²⁾ хичъ — съвсемъ.

³⁾ муарабе — война.

⁴⁾ гудимъ — сложимъ.

— Много, много смѣтане не трѣба, продължаваше да говори Желю, който смѣта зурли и тѣпани, той сватба не прави. Знамъ, че ти си юнакъ, но май много му смѣташъ. Времето да кажемъ, че е лошо, то е лошо, но съ кого имаме ние работа? Да ми сѣ нѣкои юнаци турци, — както и да е, пѣкъ тѣ голи татари, — на двацетѣ, единъ ножъ имъ стига.

Така се одумваха и раздумваха двамата наши български хайдутеги; най-сетне Никола каза:

— За повечето ще му мислимъ по пѣтъ; а сега да видимъ, какъ ще се измъкнемъ отъ града, който навредъ е заобиколенъ съ войска и стража и, както казватъ, птичка непропускатъ да прехвъркне.

— Право казвашъ, — и за то трѣба да се мисли, но и то е лесно. Ето какъ ще направимъ: ти сега тазъ нощъ ще идешъ да постѣкмишъ, всичко що ни трѣба за въ пѣтъ. А пѣкъ азъ ще ида при Петра да го поизпитамъ и да разбера още по-добре за татаритѣ да не продължаваме. Утре какъ се зора цѣкне¹⁾, ще излѣземъ единъ по единъ просто облѣчени изъ града. Пушки, ножове, хайдушкитѣ дрехи ще обвинемъ въ нѣщо; а за да превалимъ голия баиръ безъ да ни сполети нѣкое зло, ето какво съмъ азъ намислилъ: по гробищата има много магарета, ще уловимъ полекичка отъ тѣхъ едно, какво да е, и като го натоваримъ съ нѣщата си, то напредъ, а ние изподиръ, съ по една бравичка въ ржка, ще преминемъ като дървари, дордето се примъкнемъ до гжсталака.

— Каквото казвашъ Желю, то е твърде добре и нека направимъ тѣй, каза Никола.

— Кога е така, ти върви и не бави се. Гле-

¹⁾ Цѣкне — разпукне.

дай да не угади нѣкой. Добро виждане въ гробищата.

Никола, споредъ както му каза Желю, отиде си право у тѣхъ, а Желю, придруженъ съ Петра, на часа скочиха и отидоха до едно ближно село. Тукъ-тамъ тѣ издириха и се научиха, какъ татарскиятъ керванъ заедно съ шесттѣ кола, билъ вече заминалъ презъ злокученския мостъ и се отправилъ кжде Карнобатъ.

— Вървете сега, батю Желю, каза му Петъръ, като го улови за ржка, всичко вече знаете, и Богъ да ви е на помощ!

— Бждете безъ грижа, Петре; какъ, какъ, празни не ще се върнемъ...

Петъръ следъ това по-скоро се намѣри съ Василя и скритомъ отъ Желя и Никола опжтиха се кжде село Дивдѣдово.

XVI.

ТРЪГВАНІЕ.

Нощъ. Градътъ Шуменъ е въ дълбока тишина; всичко живо почива въ дълбокъ сънъ. Отъ време на време общата тишина се пресича отъ грозния ревъ на магарета, които тукъ изобилуватъ, и кои цѣла нощъ ходятъ край града, да пригризватъ младочки, дървета и сухи тръни. Едно слабо озаряване на изтокъ показва, че скоро ще да се съмне. Тукъ-тамъ по улицитѣ захвана да се чува леко дрънканіе отъ котли; всѣки кжщовникъ, додето му децата тихо и мирно спятъ на постеля, бърза да си донесе вода за презъ деня, защото той знае, че щомъ се съмне трѣба съ мотика и лопата да върви по околнитѣ крепости да работи ангария (безъ пари).

Два часа предъ това, още въ тъмнина, нашитѣ освободители се намѣриха вѣнъ отъ града подъ Илчевъ-баиръ, помежду турскитѣ гробища, мѣсто наречено — Козлука. Жива душа нѣма около имъ. Доволно далечко отъ тѣхъ налѣво се чериѣе търнения плетъ на лозята — Ичъ-бааларъ.

— Желю, пошепна Никола, видишъ ли тамъ до плета, нѣщо се мерджелѣе.

Желю прекрачи нѣколко стѣпки полекичка напредъ, и позна що е то.

— Не бой се Никола, тѣ сж наши другари; Господъ ни ги е изпроводилъ на помощъ. Ти помнишъ, дето снощи си приказвахме, че ще ни трѣба какво-годе добиче. Ето ти за добра честъ, едно, и две, и три, избирай кое е по-якичко, само по-скоро, за да превалимъ Илчова-баиръ, докато е мърчина.

Никола се спусна и докопва едно за ухото, а Желю извади по-скоро отъ торбата вжже, направи примка и я хвърли на врата му.

— Води го сега.

— А бе, Желю, рече засмѣнъ Никола, то пущината женско, я погледни, че подиръ него тръгна пърле.¹⁾ Пусни го на дяволитѣ; две магарета защо ни сж. Дръжъ друго.

Тѣ уловиха друго, свързаха го, и всичко що имаха натовариха го на тозъ си новъ другаръ. Желю го поведе, а Никола изотзадъ току го налагаше съ топоришката на бравичката, за да върви по-скоро.

Слънцето бѣше вече изгрѣло. По върха на Илчовъ-баиръ се бѣлѣяха тукъ-тамъ войскашки шатри, подъ които войницитѣ, уморени, на съмване, изтегнати безгрижно си отспиваха. Стра-

¹⁾ Пърле — малко магаренце.

жата бѣше будна; но тя макаръ и да съзрѣ отъ далечъ двамата наши пѣтници, никакъ не даде внимание на тѣхъ, като ги видѣ облѣчени съ прости дрехи, подъ видъ дървари.

Желю и Никола, въ това обстоятелство, ако и да бѣше ги много страхъ, но за това изтегли повече третия имъ другаръ — магарето. То, ще не ще, трѣбаше сега да върви бърже, защото и отъ предъ зле и отзадъ по-зле.

Подиръ малко тримата пѣтници се бутнаха въ гѣстия шумакъ.

Слънцето бѣше на пладне, а Жалю и Никола бѣха вече далечъ отъ Шуменъ, тѣ сж сега свободни, малко мислятъ, сърце имъ вече не тупа; но друга беда: гѣстъ вършинакъ ги заобикаля отведъ, и пѣтека нѣма, и тѣ бѣха принудени съ ржце да разгрѣщатъ бодливи драки и трѣнци, за да си отварятъ пѣтъ. Зле, добре, тѣ напредваха, но за новия имъ другаръ — магарето, бѣше съвсемъ усилено; отъ две страни трѣнливитѣ вършини го шибатъ, храбро ги то отблъсква съ дългитѣ си уши, но най-сетне, уши, очи, мусура¹⁾ се изподраха, и разкървавиха, а тѣ тѣрятъ ли го тѣрятъ. Бедното добиче, като не можа вече да търпи болкитѣ, ту отъ трѣнливитѣ шибалки, ту отъ Николовата топориска, захвана да се противи на водача си; то се обтегна: вжжето стегна грѣцмуля му, отзадъ бравата заигра по-силно; опрѣ се на двата си предни крака и ревно колкото можа.

— Стой! извика Желю, като се спусти да му стегне зурлата, стой поразена гадино! Познавашъ ли ти Никола, че тозъ нашъ другаръ ще ни издаде!?

Напразно го силѣха ту съ удряне, ту съ

¹⁾ Мусура — муцуна.

теглене да върви, но то опѣна вратъ и нито крачка напредъ.

— Заинати се пущината, рече Никола, нече, та нече! Хай да се осмѣди¹⁾ ... Сега кой да носи на грѣбъ тия тежки дисаги...

Никола, разгнѣвенъ, отново го забра по главата, по краката, дето завърне; магарето зарита, заскача и изпоразнесе татѣкъ всичкитѣ парцалаци.

— Пустни го, прѣждума²⁾ му глава! извика Желю, както съ него, тѣй и безъ него: ще ни ували въ нѣкоя бела, та после да се чудимъ и маемъ що да правимъ.

Никола по-скоро развърза вжжето, прибра едно друго, и като го наложи сетничко, натири го татѣкъ изъ хресталака.

Едната пѣтека, по която се опѣтваха сега Желюви, водѣше ги къмъ село Осмаръ; вървящицѣ³⁾ дебишкомъ, тѣ додоха на връхъ една висока канара; на среща имаше друга, дето съзрѣха каменна врата, която се видѣше да води въ дълбока пещера, потърсиха да наидатъ леснина, за да възлѣзятъ. При всичко, че мѣстото бѣше стрѣмно, тѣ, като кози можаха да се поктерятъ и влѣзятъ вжтре въ пещерята.

Хубаво и добре се познаваше, че тукъ въ тая канара е било нѣкога черква. Образи на светци, изобразени по каменнитѣ стени и свода, личаха си още.

— Ей Боже, продума Желю, пакъ на добро мѣсто ни доведе! Никола да се прекръстимъ тука въ светото това мѣсто; за да ни бѣде Богъ на помощъ. Че сетне, виждашъ ли тамъ, хе! отсреща, тамъ ни е пѣтя на право.

¹⁾ Да се прѣсѣче; народно проклетие.

²⁾ Прѣждума — правилно — праждома; да иде по врага.

³⁾ Вървящицѣ — вървейки.

Подиръ, като си малко поотпочинаха въ тая хладна черковна пещеря, смъкнаха се на долу изъ Тройския боазъ,¹⁾ прецапаха рѣкитѣ Врана и Тича, и презъ селото Златаръ допипаха се до подножието на клоноветѣ отъ Стара-планина, и поеха гората Чалж-Кавакъ.

XVII.

ГОРАТА ЧАЛЖ-КАВАКЪ

Мѣстоположение диво и пусто. Вериги отъ високи планински бърда простиратъ се отъ изтокъ къмъ западъ, а на югъ: гора задъ гора, планина върху планина, балканъ задъ балканъ, издигатъ се на високо и високо; а горе надъ тѣхъ дигатъ се и издигатъ облаци надъ облаци дори до срѣдъ синьото небе. Отъ върха на тия високи стръмнини, ако надникнешъ на долу, тукъ презъ тънка тъмна мъгла, разслана надъ тѣзи пусти дълбоки доли, грозни стръмни усои, съзирашъ тъмнозеленитѣ лиснати върхове на едно до друго, и като едно върху друго, непроходими непроницаеми високи дървета: джбове, букове, липаци, дрѣнаци, крушаци, брѣстове, храстове и габари. Насреща, далечъ като презъ мъгла, се съглеждатъ островърхови каменисти скали, които издигатъ ржбеститѣ си бѣли чела надъ гористата тая пустотия. А долу, долу, чакъ въ най-дълбокия дълговатъ долъ, лудо фучи и трѣщи рѣката наречена Луда Камчия. Единъ продължителенъ шумъ, причиненъ отъ силното течение на тази рѣка, се подзема изъ дълбочинитѣ на туй страшно, грозно доли и се разнася горе по тихошумещитѣ гжсти листа на тия високи дрѣвеса,

¹⁾ боазъ — проходъ, котловина.

кои се виждатъ като да сж дори до небето клонъ клонили.

Всичко друго се потая въ вѣчно мълчание: ревъ на питомно животно рѣдко се тукъ чува, гласъ на сладкопойни птици одъ никжде се не издава. Дропли и гарвани по нѣкога прехвъркватъ и, гра! гра! минаватъ заминаватъ, а само бухълътъ постояненъ обитателъ въ пусти мѣста, цѣла нощъ бухти изъ канариститѣ дупки и съ грозния си гласъ прави още по-страшно това мѣсто, особено въ нощно време.

Изъ тия непроходими мѣста, изъ помежду тия гжсти дървета, презъ тия високи гори, дълбоки доли, дето човѣшки кракъ рѣдко е стѣпвалъ, сега дебишкомъ едвамъ се промичатъ двама, както мѣстото така и тѣ, страшни юнаци. Съ лица издраскани, съ очи умалени отъ неспане, съ дрехи изподрани, тѣ мълчешкомъ, съ глави отпуснати на долу, лека-полека вървятъ, като съ сила разтварятъ отпреде си сплетенитѣ шубраци, следватъ, продължаватъ, предназначения си труденъ пѣтъ. Тихиятъ шумъ, причиненъ отъ тѣхния вървежъ, плаши всѣкаква рода диви, дребни хвърковати гадина, които се гнѣздятъ до коренитѣ на гжститѣ храсти и тѣрнаци, и изпришупърка изъ шумата, прѣпне нѣкое презъ високитѣ гжсти клонаци, писне и отлетва възъ-богъ, отива та се не вижда.

Далечъ долу изъ единъ единичкъ презъ този балканъ пѣтъ, скърца керванъ отъ татарски коли; тукъ въ тѣхъ сж нашитѣ жертви; тукъ е съкровището на двамата наши юнаци, Петра и Василя; тукъ сж ги тѣ пристигнали и вървятъ по дирята имъ.

Отъ другата страна на планината вървятъ другитѣ двама — Желю и Никола, безъ да знаятъ, че отсреща ги следватъ други другари.

Но Петъръ и Василъ ги виждатъ, не изгубватъ отъ очитъ си, нито тѣхъ, нито кервана.

Желю и Никола се спрѣха.

— Стой, Петре, продума Василъ, видишъ ли ти, че Желюви се спрѣха? почакай да видимъ какво искатъ тѣ да правятъ.

— Видишъ ли Никола тамъ оттатъшния рѣтъ? казваше Желю, като сочеше съ прѣстъ на Никола.

— Виждамъ.

— Тоя рѣтъ, като току превалимъ, ще слѣземъ въ единъ излегъ (боазъ). Пжтътъ на този излегъ е много тѣсенъ, това мѣсто е най-страшно за пжтницитѣ, а кервана трѣба презъ тамъ да мине, и тогава . . .

— Добре, ние трѣба да отидемъ напредъ и да разгледаме хубаво това мѣсто.

— Да вървимъ по-бързичко.

Желю и Никола тръгнаха. Отсреща Петъръ и Василъ познаха, че тѣ скроиха нѣкой планъ. Тръгнаха и тѣ; но като вече не можаха да виждатъ Желюви, тѣ приближаваха кжде кервана. Колата, въ която бѣха тѣхнитѣ мили, бѣ вече предъ очитѣ имъ.

Петъръ разтреперанъ, не можеше вече да търпи; толкозъ близу да бжде до злочестата си сгоденица и да я държи още въ злодейски ржце! . . . Черно татарче — заклетъ врагъ и убийца, още повече подигаше неговата яростъ, като го гледаше да върви гордо и на времени да наднича въ колата усмихнато. Сърце му се разхвърка, и ако не бѣше го спиралъ Василъ, черна татарчева глава отколе би се потърколила на земята; и да стане, каквото стане.

— Потърпи Петре, думаше му Василъ, като го утешаваше. Тѣ сж вечъ въ нашитѣ ржце; дето и да е, ние ще ги отнѣмемъ; почакай да

видимъ що ще да направятъ Желюви.

— Охъ, бате Василе! Отъ трима-четирма голи татарци, и отъ едно шугаво татарче, да се уплашимъ ли сега и да чакаме за по-нататѣкъ? О, не, батьо! Пусни ме, азъ самъ да излѣзна на среща имъ; не мога вече да търпя, сърце трепери и . . . Я, погледни, колата се спрѣха . . . Кой? Станка? . . . Тяли е? — Тя, тя! . . . Милата, въ черна дреха облѣчена . . . Сирота не смѣе да погледне на горе. . . ето я. . . Охъ, остави ме, бате Василе, извика Петъръ и долови пищовитѣ си.

— Стой, изкрещѣ Василъ сърдито, като му улови ржцетѣ. Стой Петре, и знай, че ти ако имашъ тамъ една душа, азъ имамъ две. . .

Петъръ позна, че разсърди Василя; той се спрѣ и безъ да каже нѣщо, гледаше като захласнатъ кжде кервана.

Настана рѣтъ. Станка, булката и всичкитѣ други татаркини и деца, слѣзоха отъ колата и вървѣха следъ тѣхъ. Колата тръгна на горе полека. Още малко и ще превалятъ баира. Отвждъ е долъ съ тѣсна пжтека.

— Тукъ ще видишъ, Петре, продължи Василъ, че Желюви не щатъ чака друго мѣсто; азъ познавамъ, долу въ трапѣтъ тѣ ще направятъ нѣщо. Тѣ трѣба да сж ходили по тия мѣста и знаятъ де по-лесно щатъ сполучи.

— Добре, бате Василе, азъ ще чакамъ, но ти казвамъ, че като току се измине тозъ рѣтъ, страшно, не страшно, ще излѣзятъ самичѣкъ срещу душманина си, или той ще падне или азъ. . . Не видѣ ли, бате Василе, сироти на какво проприличали? Единъ часъ за тѣхъ е цѣла година; тѣ чакаха, надѣяха се, а сега вече, кой знае, може да сж си отбили надеждитѣ!

Баирътъ се свършваше. Татарчето, което седѣше отгорѣ коня си, изкача напредъ и, като излѣзе на върха, гуди си двата прѣста въ уста-та и извири. Това бѣше зълъ знакъ. Василъ побледи; за какво ли бѣше това изсвирване? дали видя нѣкакъ си Желюви, или вика нѣкого. . .

— Позна ли сега какво направихме, извика Петъръ, кому Василе азъ казвахъ? . . . За Бога! не бави се сега вече — нападай . . . щото стане, да стане. Татарчето е далечъ, Станкини сж долу. . .

Доде казваше това Петъръ, Василъ изведнѣжъ се покатери на едно високо дърво.

— Азъ сега ще ти обадя, Петре, какво ще правимъ. Почакай само да видимъ, кого търси и що му е зора; ако сж Желюви — то нищо, но ако ли има назадъ или напредъ още други ко-ля. . . тогава. . .

Петровото сърце затупа по-силно и по-сил-но; едвамъ търпѣше и чакаше кога ще Василъ да слѣзе отъ дървото. Той слизаше замисленъ и смутенъ.

— Що е, бате Василе?

— Ти си ималъ право, Петре, тамъ долу има и другъ керванъ разпрегнатъ.

— Сега или никога! извика Петъръ, като извади пищова си.

— Не гърми още, Петре, почакай, изрече бърже Василъ.

— Нѣма вече чакане. . .

Пушката грѣмна, куршумътъ свирна и уда-ри на кervана — гората екна.

XVIII.

ОСВОБОЖДЕНИЕ

Желюви, като слѣзоха въ дола, слисани ви-дѣха, че тамъ на онова мѣсто, дето крояха да

ударятъ на кervана, чакаше и другъ керванъ. Желю и Никола се замислиха: надежда за осво-бождение изгубваха на цѣло; татаритѣ ставаха повече, гората Чалж-Кавакъ се свършва, и на-става широка равнина. Но що е това? . . . Пуш-ка грѣмна отгоре? Тѣ се стрѣснаха, скочиха на крака; чуватъ женски викове. Татаркини изпла-шени силно крѣщатъ; черно татарче изведнѣжъ връща коня си назадъ; той грѣмва на въздухъ въ знакъ на помощъ.

Василъ и Петъръ съ ножове въ ржка биятъ се срѣдъ кervана. Татаринъ единъ мъртавъ ле-жи подъ краката имъ, а другитѣ храбро отби-ватъ Василевия ножъ, кого силно върти на-самъ и нататъкъ.

— Петре! примахвай Станка и булката въ гората, крѣщеше Василъ.

Преди да каже това Василъ, Петъръ се спусна право къмъ онази кола, де съ сила ка-раха Станка и булката да влѣзятъ.

— Станке! назадъ! оттеглете се, не вли-зайте, извика Петъръ и женска дебела ржка от-хвъркна на страна.

Младо татарче съ викъ, крѣсъкъ и съ ножъ въ ржка тича бързо и бързо. То се приближи.

— Петре! пази се, викна Василъ.

Петъръ се изправи.

— О! ей го . . . сега ти, или азъ. . . Стан-ке и ти бульо бранете се самички, ако можете, и бѣгайте направа страна въ гората. . . А съ тебе, убийцо, сега азъ ще се разплатя.

Това като издума, впуска се връхъ него. Татарчето скоква отъ коня долу, грѣмва на Петра, но куршумътъ не сполучи право; той се заби и мина презъ Василевото бедро. Той охна, бедния, и се уплаши като получи тѣй нечаенно¹⁾

¹⁾ Нечаяно — неочаквано.

ударъ... Очитъ му почернѣха¹⁾... Но сега той вече да ранява на смъртъ, не се бои, защото и той умираше... Още една жертва пада подъ неговитѣ безсилни крака. Още двама и тогава... още единъ куршумъ го ранява; отпадна, бори се, но безъ сила... едва той отблъсна и отбѣгна отъ два смъртни ножове. Петъръ се биеше храбро.

Василъ отъ минута на минута по-вечъ отпадаше:

— Петре, брате! извика той отчаянно, що правишъ още, азъ отивамъ, ние загинахме.

— Петре! Василе! дрѣжете се, чу се единъ силенъ гласъ на близу отъ гората. Това бѣха Желю и Никола. Желю се спустина въ помощъ на Петра, той удари изотзадъ на татарчето, което свали. Петъръ се спуска на помощъ на Василя. Станка и булката бѣха вече въ Николитѣ рѣще и се готвѣха да се вмѣкнатъ въ шумалака. Но ето завчаски тѣлпа татари изскочиха надъ рѣтлината.

— Желю! Петре! свършвайте и назадъ, извика Никола, друга сила иде, повече душмани идатъ.

— Никола! извика Василъ, води Станкини на напредъ, и вървете край пѣтя отъ къмъ дѣсна страна изъ гората; бързичко! Ако се нѣкакъ изгубите, отговаряйте съ пушка.

— Василе! бѣгайте и вие, изрече булката. Станка мило изгледа сгоденикътъ си. Никола, щастливиятъ Никола сега поведе дветѣ освободени за рѣжа изъ гората.

Петъръ, Василъ и Желю, захванаха да се оттеглятъ кѣде гората обезсилени, не можаха да бѣгатъ, татаритѣ ги пристигнаха и начна се пѣкъ

¹⁾ Причернѣ му предъ очитъ.

отдалечъ борба съ пушки.

— Не бойте се! хвърляйте¹⁾ и отдрѣпвайте се, Василе, издума Желю. Само разпрѣснете се пона далечко и се не изгубвайте.

Пушкитѣ гърмѣха силно и куршумитѣ, що се отблъскваха отъ дебелиятъ джбове, хучаха изъ гората.

— Отстѣпвай! Василе! пакъ извика Желю, като го видѣ, че стоеше да си върже ранитѣ. Назадъ!

Той се дрѣпва. Куршумитѣ заминуваха край него. Петъръ не погледваше и не мислеше, че ще се натовари нѣкой куршумъ на гърба му; той вървѣше напредъ и се озѣрташе и услужваше дали Николови сѣ татѣкъ на близу.

Слънцето залазяше. Доволно бѣха отдалечени нашитѣ отъ бойното поле. Татаритѣ отчаено още гърмѣха. Замърча. Всичко се потаи.

— Слава Богу, продума Василъ, като улови Желя за рѣжката, отървахме се отъ смъртъ! Добре, че привтасахте и вие, а то, ако не бѣхте...

— Ти благодари Богу и на булката си, Василе, че и тя ти помогна, отговори Желю, но какъ си, ти накуцвашъ, да не си твърде зле раненъ?

— За сега твърде голѣма болка не усѣщамъ.

— За всичко сетне ще приказваме, а ранитѣ си сетне ще цѣримъ, но чакайте сега да видимъ де останаха нашитѣ хора, за които вие като че забравихте. Иде ми на умъ това що изпитахъ на село: отървахъ я отъ единъ огънь, но я предадохъ на други... продума Петъръ, като захвана по-бързичко да се крачи.

— Наистина, ние мжно ще се намѣримъ съ тѣхъ — коджа²⁾ пѣтъ извървѣхме: назадъ ли

¹⁾ Стреляйте.

²⁾ Коджа — доста, много.

сж, напредъ ли сж, не знамъ, каза Желю.

— Нѣмайте си грижа за това. Нека още да повървимъ малко и азъ ще ви кажа де сж тѣ; да държимъ тази посока, изрече Василъ, който знаеше къмъ кжде ги бѣше управилъ.

Следъ малко на далечъ пушка пукна. Петъръ и Желю се стрепнаха, а Василъ се зарадва. — Небойте се, продума той усмихнато. Това е гласъ, който азъ познавамъ и който показва, че ние много сме си останали подире.

— Защо? изрече Петъръ уплашенъ.

— Е тѣй, защото вървимъ полека.

— Но каква е тази пушка, попита Желю, като още не можеше да разбере кое какъ е.

— Защото азъ самъ заржчахъ да направятъ. Ето и отъ наша страна.

И Василъ гръмна. Желю и Петъръ угадиха работата.

— Вие чухте, Желю, колко на далечъ гръмна пушката. Никола трѣба да е много напредъ отъ насъ, за това ние напразно ще се скитаме изъ гората всичката нощъ.

— Какъ да ги оставимъ тази нощъ и да ги не намѣримъ? попита Петъръ соннато.

— Нищо нѣма да ги сполети, Петре. Небой се рече Желю. Никола знае добре тия мѣста. Нека тждѣзъ да пренощуваме, а утре пакъ щемъ достигна рано.

Тъмната грозна нощъ, дълбокиятъ трапища, страшнитъ камънаци, всичко това не бѣше нищо предъ Петровитъ очи. Ако бѣше самъ си, той зле, добре, рано, късно би ги намѣрилъ, но какво да прави по-старитъ отъ себе си, които бѣха капнали отъ умора. А какво да прави и Василя, който отъ дветъ рани бѣше съвсемъ отпадналъ и едва се влачеше.

— Ехъ, като е тѣй, пѣкъ да останемъ, каза Петъръ съ половинъ уста.

БЛАЖЕНСТВО

Долу подъ върхътъ на единъ отъ хълмоветъ, подъ дебелоизраститъ гжсти джбове, се спрѣха дветъ злочести, но сега честити робинки. Никола чу и позна, дето тамъ стана добра схватка съ Желюви и другитъ татари, за това той не мислѣше за тѣхъ; бързо и бързо водѣше дветъ си освободени, кои уморени едвамъ влѣчаха краката си.

— Още малко, още малко, милички, думаше той, като ги разговаряше, още малко ще да повървимъ и тукъ по-надолу има хубаво мѣсто, тамъ ще се спремъ ще пренощуваме и ще чакаме другаритъ си.

Подиръ малко тѣ се спрѣха: всичко бѣше тихо на около имъ. Станка уморена, обезсилена, легна на зелената тревица, щомъ легна и заспа. Диви горски високи треви и цвѣтя покриватъ нейното посърнало, бледно лице. Булката стои надъ главата ѝ, съ радость и удоволствие; тя се заслушва дали не идатъ Василиюви.

Никола стана и малко се поотдалечи отъ своитъ другари, като обади на булката какво ще прави. Той гръмна втори пжтъ, следъ малко чува се едва слабъ отговоръ пакъ на пушка, отдето Никола позна, че Желюви сж далечъ, и че безъ друго тамъ ще пренощуватъ.

— Булка, полегни си, каза той като се завърна, позна се, че Василиюви ще пренощуватъ татѣкъ, и утре рано ще бждатъ при насъ.

Тя го послуша. Никола го не хваща сънь; буденъ той обикаля на около и пакъ се завръща къмъ освободенитъ. Радостно, като всѣки победителъ, гледаше на тѣхъ, тѣ сладко спятъ.

Нощта заминуваше: звездата зорница, дребна росица показваха, че съмванието е близу. Пушка гръмна на близу, знакъ че Василиюви приближаватъ. И Никола се обади съ едно изгърмяване на пушката си. Булката се стресна и събуди.

— Идатъ, каза Никола полека, като се завърна, и като видя Василиювица будна.

— Кога е тъй и ние да вървимъ, отговори булката.

— Не можемъ; по-напредъ тѣ ще дойдатъ тукъ; рано е още.

— Милата, какво хубаво си спи, продума булката, като погледна Станка, по-хубаво да почакаме, нека и тя си добре поотспи.

Четвърта пушка гръмна още по-наблизу. Никола отговори съ друга.

Василъ, Петъръ и Желю сж вече близу, тѣхнитѣ разкрачи, тѣхното шумоление се чува. Булката съ нетърпение посрещна Василя (мжжа си), тя се хвърли въ неговитѣ обятия.

— Василе! ти си ми здравъ.

— Недо! благодари Бога, извика той, и отъ очи му потекоха радостни сълзи.

— Здрава ли е, Недо, Станка? де е тя?

— Здрава е, Василе, небой се, тя спи; но ти защо накуцвашъ?

— Дребни работи, отговори той, то ще премине, като на кученце.

А Петъръ спрѣнъ надъ милата си сгоденица стоеше на крака и я изгледваше съ милъ, нажаленъ погледъ. Тя бѣше вече въ неговитѣ ржце: тя е при него, и той при нея. Полекичка той се сложи и седна до глава ѝ, и безъ да смѣе да я събуди, чакаше Василиюви; Василъ и Неда наедно като си приказваха двамца, пристѣпиха близу.

— Петре! продума Неда умилно, събудиси Станка, нека тя на прѣвъ погледъ да види тебе.

— Нека поспи! сирота, тя се е утрудила отъ толкозъ време, сега тя може да спи охолно: я погледнете нейното лице какъ е весело? По нине¹⁾, мила сгоденице, сѣ тъй ще бжде; ти се вече избави и си въ моитѣ ржце.

Петъръ я улови за ржката.

— Станке, събуди се, пошепна той.

Тя спѣше и не чу, а Петъръ не смѣя втори пжтъ да я повика.

Василъ нажаленъ, приближи се отъ другата страна на сестра си. Той я улови за едната ржка; сълзи потекоха изъ очитѣ му.

— Сестро! събуди се, стига си спала, продума Василъ.

Станка се събуди.

— Батю! искрѣщѣ тя, ти ли си! и въ една минута братъ и сестра се найдоха, пригърнати и въ мълчание проливаха сладки сълзи.

Станка не видѣ друго, братска любовъ я силно привлѣче, затѣжена тя като че забрави друго, тя не виждаше, че отзаде ѝ стоеше другъ-друга любовъ, която бѣше по-силна отъ братската.

— Станке! издума Василъ, ние двама трѣба да благодаримъ на твоя сгоденикъ. Той е тукъ, погледни го; той много страда и се мжчи за тебе; ти си вече негова и той е твой.

При тия думи, Станка се отпустила отъ брата си, съ срамъ обърна се къмъ Петра, погледна го, но не смѣеше... Петъръ я гледаше и вече бѣше готовъ първи... Станка забравя срамъ, забравя всичко и — две невинни, отдрудени гърди се притиснаха... Прегърнаха се съ разтреперани ржце и жално заплакаха.

Желю и Никола се спогледваха, тѣ като да

¹⁾ по нине — отъ сега.

искаха да си кажатъ: „Може ли отъ това блаженство да бжде друго по-добро на тоя свѣтъ?!“

XX.

ДЕЛИ-ОРМАНЪ.

Гора гжста и равна, започва малко на далечъ отъ Силистра къмъ югъ и се простира надалече, близу до Шуменъ; а отъ западъ захваща отъ къмъ Разградъ и се вдава кжде добруджанскитѣ голи поляни.

Начесто изъ помежду гжститѣ шумаца, въ най-страшнитѣ мѣста, подъ дебелитѣ и високи дървеса се срещатъ селца, отъ по нѣколко махли, съ кжщи покрити съ сѣно или плѣва. Тѣзи селца сж населени само отъ турци, между които има и такива, названи Къзълбаши¹⁾.

А такива гжсти гори сж тукъ, такива високи дървеса, щото слънчовитѣ зари едва можатъ да пробиятъ презъ гжстото листе и да озарятъ съ свѣтлината си зелената морава. Тукъ обитаватъ разни пойни птичета, кои, и въ самата тъмна нощъ, никакъ не преставатъ отъ да припѣватъ сладко и разнообразно това шумещо мѣсто. При раното изгрѣване на слънцето ги гледа човѣкъ да прескачатъ отъ клонъ на клонъ, да пѣятъ задружно и веселятъ разтрепераното сърце на пжтника въ едно такова мѣсто.

Цѣлото пространство на гората Дели-Орманъ природата го е надарила съ всичкитѣ си приятности, а само отъ една дарба го е лишила; петименъ²⁾ си да видишъ тукъ бистра чиста во-

¹⁾ Мюсюлманска секта съ полу-християнски обичаи. Женитѣ имъ не ходятъ забрадени. Предполага се, че сж потурчени българи.

²⁾ Петименъ — жаденъ.

дица, която да тече отъ нѣкоя чешма или да извира отъ нѣкой изворъ. При всѣко село виждашъ изкопани дълбоки кладенци, още и дълбоки гйолове, но въ тѣхъ ще намѣришъ вода само ако на скоро е дъждъ валѣло и то, вода мжтна, вонѣща, пълна съ жаби и жабина. Една две само малки рѣкички, що извиратъ вѣнъ отъ това гористо мѣсто, протичатъ между дълбокитѣ долове и се разливатъ изъ зелената морава. Тихичко и сладко си тѣ чурчурятъ въ мълчеливото това мѣсто, и изтичатъ се отъ трапчинка въ трапчинка и отиватъ, та се изгубватъ въ непроходимитѣ лещаци. Гласовитиятъ славей, сладко-гласното птиче, и зажеднѣлиятъ пжтникъ едва ли могатъ си прихлади тукъ езика и да следватъ пжтя си.

Тия прохладни и весели мѣста, тия гжсти и сѣнчести дървета, това сладко шумолене на широколистоватитѣ клонове и сладко-гласното пѣене на всѣкаквата рода хвѣркати животни, сж далечъ, далечъ отъ да насладятъ и развеселятъ човѣка, що тукъ по неволя пжтува. Той върви съ очи наведени на долу; той се пази щото неговитѣ стжпки ни най-малко шумъ да не издаватъ; често се той огледва на около, гибелни мисли и въображения едно отъ друго по-страшни се въртятъ въ неговата глава; върви и трепери. Малко едно попълзяване на нѣкое влѣкоходно животно на около му, го стрѣсва; плаши се дори и отъ сѣнката си. А какъ да се не бои и страхува? Какъ да не мисли? И какъ той бѣдниятъ да не трепери като често въ пжтя среща простъ отъ камъкъ паметникъ, издигнатъ надъ гроба на нѣкой неговъ убитъ братъ, надъ неговъ роднина, надъ неговъ съотечественникъ!

Горко! тия прекрасни мѣста криятъ въ себе си кръвожадни и звѣроподобни човѣци, които и самото правителство не е можало да издири, из-

лови и очисти; злощастният пжтник се има много за честитъ ако сполучи да се промъкне и излѣзе отъ тая гора, отъ тия опасни мѣста здравъ и живъ.

Дѣдо Иванъ, нашъ познатъ вече старецъ, имало да му минува презъ главата и това, да се лута и губи изъ такива грозни мѣста. После злощастieto, което най-зле него сполетѣ, после живата раздѣла съ Петра и другитѣ си мили, той следъ като оплака жалостнитѣ останки на своето жилище и следъ като се вѣчно опрости съ прѣстѣта на вѣрната си стопанка — баба Рада, упжти се самси, заедно съ Стоянча, презъ Дели-Орманъ, но за кжде, и той самси не знаеше. Кога потеглѣше кжде Силистра, кога кжде Шуменъ, а въ тази проклета гора той съвсемъ обѣрка, и пжтъ и, всичко.

Всичкиятъ неговъ товаръ бѣше на една кола и той състоеше отъ малко жито и брашно, и отъ нѣкои си полуизгорѣли покжщнини, отървани отъ пламъкътъ. Едничкиятъ неговъ другаръ, едничкото и сетничко негово утешение, бѣше синъ му Стоенчо.

Всрѣдъ гжстата тая гора, близу при течението на една рѣчичка, до подножието на единъ хълмъ, разпрѣгналъ бѣ дѣдо Иванъ колата си. Бѣше рано, недѣленъ день. Около неговата кола се въртѣха само два вола и една кравичка вързана за стърчишката. Стоенчовиятъ вѣренъ другаръ Черню и той ги последваше. Друго имущество, като: овчици, коне, добитъкъ, всичко това влѣзе въ ржцетѣ на грабителитѣ.

Бедниятъ старецъ угриженъ, умисленъ, се ди сега на зелената морава близу до рѣчичката, мисли, че и плаче като дете; той не знае, нито де се намира, нито къмъ кжде отива, де ще излѣзе и какво го още чака! Силната отеческа

любовъ тегли го и влѣче по дирята на милитѣ негови чеда — Станка и Василя. Мисль, дали той ще ги види още веднѣжъ, потрѣсваше неговото старческо тѣло и прегѣваше неговитѣ слаби кости надве.

И Стоенчо скърбѣше и мислѣше, но като гледаше баща си тѣй угриженъ за него още повече скърбѣше. За да се намѣри на работа, отиде да пусна воловетѣ, които бѣха вързани до хумота да пасатъ, и пакъ се върна при баща си.

— Що правишъ, Стоенчо, продума старецътъ, като го видѣ. — Де бѣше?

— Пуснахъ, тейко, воловетѣ да пасатъ, отговори Стоенчо.

— Що направи ти, синко? иди скоро ги тукъ пакъ докарай. Не виждашъ ли въ какво мѣсто се намираме? Не виждашъ ли какъ отвредъ ни е потрѣгнало — да останемъ и безъ волове, че тогазъ?... По-добре свѣржи ги за процепа, насѣчи имъ тамъ малко храсте и листакъ, па нека си пригризватъ салъ¹⁾ да сж предъ очитѣ ни. Хайде по-скоро; дай и на кравата малко трички, че ела тукъ на какво ще ти кажа.

Стоенчо веднага направи, щото заржча баща му, доде и седна на колѣнце близу до него, да слуша, що ще му каже.

— Синко, Стоенчо, начна старецътъ, знаешъ ли ти днесъ кой день е? — Днесъ е света недѣля, Стоенчо! Сега рано всѣки християнинъ въ черква отива да се Богу помоли, но и ние макаръ да сме въ това пусто мѣсто, пакъ трѣба да се поприкрѣстимъ. Сѣкамъ²⁾ да има въ раклата нѣколко воценици, направени отъ майка ти, (охъ!

¹⁾ Салъ — само, нека.

²⁾ Сѣкамъ — мисля, струва ми се.

Богъ да я прости), остали отъ добри дни; извади ги да ги припалимъ тукъ подъ това дърво и да се Богу помолимъ. Да се помолиме, Стоенчо, да ни отърве отъ злосторници и да ни изведе живо и здраво изъ тазъ гора, за да видимъ по скоро Василя; да се прикръстимъ, Стоенчо, и да се помолимъ за Василуво здраве, за Петрово здраве и за Станкино здраве... ако е жива, ако ли не ... то ... Поклони до земята да сторимъ Стоенчо! и Богу да се помолимъ, за да прости твоята мила майка — лека и пръсчица! Старецътъ се захлупи на земята. Стоенчо, милото, гуди¹⁾ си ржчикитъ на очитъ и съ гласъ ревна, та заплака.

— Стани, стани, Стоенчо, стига не плачи, каза баща му, като е изправи и отри съ ржава сълзитъ си, иди и по скоро донеси две вошемички и ги прилепи на дървото, донеси и бучка тамянъ, та покади.

Старецътъ, следъ малко, пълненъ отъ надеждностъ, приклони колѣне на зелената морава, топло се Богу молѣше; сълзи отъ очитъ му, знакъ на чистосърдечна молитва, ръсатъ тревата. Стоенчо и той се кръстѣше, като стоеше правъ задъ баща си. Богуслужението се свърши.

— Хади²⁾ сега Стоенчо, донеси коматче хлѣбъ и бучка сирене, за да си похапнимъ и да вървимъ, защото мѣстото, дето седимъ, не е мѣсто за много бавене и седение. Черната тази земя на колко ли злочести хора кръвта е изпила! Но пъкъ защо ли ме е страхъ, нали съмъ и азъ единъ отъ тѣхъ клетници! но кой знае!... пуста глава още що ли има да прекарва и да тегли! Стоенчо извади изъ торбата нѣколко сухи коматчета хлѣбъ и малко сухо сиренце; постла

¹⁾ Гуди — сложи, постави.

²⁾ Хади — хайде

торбата предъ баща си, сложи на нея каквото имаше и покани го да си похапне.

— Изтърси, Стоенчо, трохитъ изъ торбата на Черня, продума старецътъ, следъ като си мълчешкомъ позакуси, дай му, кое корички, кое трохички, за да си похрупне. Сироманъ! тегли и той споредъ насъ; я гледай го какъ е изпуста-лълъ? когато лочеше на село тлъстата суроватка, вратътъ му бѣше дебелъ като на вълкъ, а сега помязалъ на хрътъ! вѣренъ пакъ, вѣрви подире ни.

Тънка мъгла, коя следъ слънчевото изгрѣване бѣше принадлежала по горскитъ височини, захвана да се дига. Бедниятъ старецъ, придруженъ съ сина си Стоенча, поведе воловетъ изъ тѣсна една пжтека и се изгубиха изподъ гжститъ дебели брѣстове. Пжтътъ, по когото се тѣ управиха, водѣше ги право къмъ селото Гюргенлий; тукъ мислѣше старецътъ да пренощува и отъ тамъ вече, — съ Божия воля, право въ Шуменъ.

Следъ два дни единъ старецъ и едно момче съ една кола, подиръ която вървѣше една крава и едно куче, спустнаха се отъ кжде стражанския пжтъ край мѣнастирскитъ лозя въ града Шуменъ и се изгубиха въ долната махала, наречена Костова.

XXI

ОСВОБОДИТЕЛИ И ОСВОБОДЕНИ

Рано въ зори, шестима пжтници, отслабнали, уморени, лека-полека вървятъ и повече повече се отдалечаватъ отъ бойното поле. Тѣмъ още не изнася да вървятъ изъ отворенъ пжтъ, трѣбаше да вървятъ направо презъ гжстакитъ; шибалки непрестанно ги шибеха отъ всѣка страна.

Четиримата, — като мжже, кое бѣха уморени, кое не, но дветѣ жени, слаби, едвамъ си влачеха и тѣтрѣха краката.

— Побратиме Желю, продума Василъ, хади да си починемъ малко, зле се уморихъ; помисляйте, че имате съ себе си раненъ човѣкъ, че и жени.

— Щемъ, щемъ, отговори Желю, който вървѣше напредъ; ей тукъ долу има хубаво мѣсто за почивка, има и бистра водица; още малко да повървимъ.

— Бистра водица има, ами хлѣбъ? обади се Никола.

— И за хлѣбъ е лесно: тждѣвасъ ходятъ герловски говедари, овчари, воловари, телчаря, ще ги сплашимъ, ще имъ вземемъ хлѣба, и ето ни сити.

Превалиха още единъ рѣтъ, настана долина. Хубаво и приятно зрелище, прекрасно мѣстоположение: отсамъ балканъ, оттатѣкъ балканъ, а въ срѣдата, срѣдъ малко зелено поле околчато езеро, доста широко и дълбоко. Кога се облакъ надвеси надъ това езеро, или го гориста сѣнка осѣни, то се синьо синѣе, а кога е небето ясно, то изгледва бистро, прозрачно като сълза. Близу до това езеро на зелената морава подъ една брѣстова сѣнка сега насѣдаха нашитѣ уморени пѣтници. Поомиха се, попрохладиха се отъ хладната водица, сѣднаха, та се отпуснаха въ сладки разговори за миналото и бждещето.

— Вие почивайте, а азъ ще видя нѣщо за ядене, каза Желю и скочи, та се изгуби изъ една тѣсна крива пѣтечка.

— А азъ ще се запра тукъ изъ шумака да си малко подрѣмна, каза Никола и отиде малко надалечко, бутна си главата подъ една леска и завчаски захърка.

— Пакъ азъ ще си попривържа и прегледамъ ранитѣ, каза Василъ и се отдрѣпна на страна съ булката си.

Останаха само Петъръ и Станка. Петъръ повика при себе си сгоденицата си, тя срамежливо доди до него, той я улови съ разтреперана ржка, посади я до колѣното си: никой имъ сега не припятствуваше да се гледатъ единъ други въ очитѣ и да се сладко сприкажатъ. Сладки минути! Невинно наслаждение!

Не се мина много, ето ти го Желю съ пълна торба хлѣбъ и съ пѣленъ гаванъ сирене. Свикаха се всички, наредиха се около торбата, ядоха и наядоха се като на царска трапеза.

— Нека сега се поизтегнемъ и да рече хлѣбътъ, че царъ го ялъ, каза Никола и се обтегна на една страна.

— Слушайте пѣкъ азъ да ви прикажа една старовременна приказка за това благо, рече Желю и захвана:

„Едно време това блато било едно голѣмо село, хората му били много лошава и присмивули¹⁾, никой не смѣялъ да замине и да остане тукъ. По него време, Господъ ходѣлъ по земята, той се присторилъ на единъ опърпанъ просякъ и дошелъ въ туй село. Било недѣленъ день, срѣдъ селото хоро играяло, дѣдо Господъ отишелъ край хорото и се подпрѣлъ на патеричката си; като го съгледали момцитѣ, отпуснали се отъ хорото, отишли, та се навалили около му, единъ го дърпа за дрипитѣ, други му тегли патеричката, други го мушка насамъ-нататѣкъ, но дѣдо стоялъ правъ като колъ и нито се помръдвалъ отъ тѣхнитѣ мушканета.

— Бей! този дѣдо юнакъ човѣкъ, рекълъ

¹⁾ присмивули — присмѣхули.

единъ отъ момцитѣ, — хади дѣдо да се поборимъ съ тебе, рекълъ той, и го уловилъ за врата. Дѣдо Господъ се поотдръпналъ, издигналъ патеричката си и я забилъ като колъ въ земята. — Чунки¹⁾ сте толкова юнаци, рекълъ дѣдо Господъ, хж да видимъ, кой отъ васъ ще може да изтегли патеричката ми изъ земята. Всичкитѣ се изредили, но никой не можалъ да я извади. — Чакайте сега, и азъ да се опитамъ, рекълъ дѣдо Господъ, дръпналъ той заведнѣжъ, извадилъ патеричката си, па следъ това станалъ невидимъ.

Отъ дупката, дето била забита патеричката, бликнало наведнѣжъ толко силна вода, щото за-вчаски напълнила цѣлото село и се издавили всичкитѣ хора. Отъ тогава и до днесъ туй блато се казва: мъртво блато. Тукъ отвждъ е селото Каябашъ. Каябашени сж ми приказвали, че като се случи нѣкой ноше да заmine покрай това блато счувало му се изъ подъ водата, като да пѣятъ пѣтли²⁾.

— И приказката хубава, мѣстото хубаво, всичко хубаво, ама видете ли, че слънцето кжде отива, хадите лека-полека да вървимъ, каза Никола, като се надигна.

— Да вървимъ, рекоха всичкитѣ и станаха.

— Охъ Боже! пакъ ще се върви, продума Станка, като видѣ, че всички сж на кракъ и се готватъ за пжтъ.

— Не бой се, Станке, отговори ѝ Желю, азъ намѣрихъ права пжтека, ние сега лесно ще вървимъ, за довечера сме у едно село тукъ на близу, дето ще бждемъ като у дома си.

Слънцето се затулѣше почти задъ планината, въздухътъ се поразхлади; пжтуването не бѣше сега толкова усилено и тежко, но селото е

¹⁾ чунки — понеже, тъй като.

още далечъ. Следъ малко и пълниятъ месецъ свѣтна надъ облацитѣ. Червено-тъмното негово лице се прогледваше презъ гжсти облаци, вървѣше и като да искаше да ги разгони, за да може по-ясно да посвѣти на мълчаливата тази дружина, която безмълвно, наредена върви, и гледа съ нетърпение, кога ще се прогледа селото.

Тѣ приближаватъ, селото е вече напреде имъ.

— Още малко, малко, дружина, и ние сме въ село, продума Желю като позна, че приближаваха и крачеше напредъ. . .

— Ето го! извика Никола.

Тѣ навлѣзоха въ първата улица. Селенитѣ всички бѣха се прибрали у дома си бия¹⁾ бѣха и позаспали. Желю дебнишкомъ върви напредъ съ другаритѣ си презъ селото и сполучи да се вмъкне въ дома на роднината си, безъ да ги нѣкой угади.

XXII

ОЩЕ МАЛКО И . . .

Денътъ бѣше петъкъ. Денъ въ когото всѣкой селенинъ, всѣка селенка, отъ ближнитѣ села носятъ за проданъ въ града своето произведение, като: брашанце, лучецъ, чесанъ, пиперъ, вълница и други. Отъ селото, въ което бѣше пренощувала нашата дружина, станаха още въ зори додето не бѣ станало въ пжтя върволикъ, щото нито да ги стига нѣкой, нито да ги среща. Думитѣ: „добра срѣта и добра стига“ не ги твърде благодаряха. Срещнаха и стигнаха каквото имъ трѣбаше, а сега не искаха да ги срещне или стигне нѣкое зло.

¹⁾ бия — билемъ, дори.

— Василе и Петре, изрече Желю, това не ще бжде тъй, както думате вие, нощемъ да влѣзете въ града въ тѣзи дрехи, добре; но да вървите сега съ насъ, то не бива; видите че хора минуватъ, заминуватъ, срещатъ ни и стигатъ ни. На края да я не оплѣскаме, по-добре да направимъ тъй. Вие за сега раздѣлете се отъ насъ, та ударете изъ гжстака, отъ дето додохте, горе надъ Ченгелъ, пакъ отъ тамъ ще превалите направо. Ние ще се поприберемъ, зарадъ насъ нищо. Станка и булката сж жени, и за тѣхъ нищо; тѣ ще останатъ съ насъ!

— Нека бжде тъй, отговори Василъ, нали сме дражина? ще се слушаеме.

На Петра май се нещеше, но ще-неще, трѣбаше да върви съ Василя.

Тѣ се раздѣлиха. Раздѣлата между Петра и Станка, Василя и булката, не бѣше вече тъй тежка. Още малко, и никой не ще може да ги раздѣли. И еднитѣ, и другитѣ се обръщаха да се спогледватъ усмихнато додето ги раздѣли гжстата шума.

Пжтуванието изъ гората се свърши и утруденитѣ пжтници Желю и Никола сега свободно вървѣха по гладкия равенъ пжтъ. На лицето имъ свѣтѣше радостъ и толкова веселба, колкото мисълъ и грижи имаха преди да тръгнатъ на този тежъкъ пжтъ, като отиваха за свободата на дветѣ сега освободени. Желю обрадванъ за сполуката си до толкозъ, щото не можеше да се стърпи отъ да си не попѣе своята пѣсенъ и да се не попровикне:

Горо ле, горо зелена
Дей гиди вода студена!
Защо си, горо, повѣхнала,
Повѣхнала, та посѣхнала.

И Никола, току вадѣше изъ дисагитѣ и надигаше пълната бѣкличка съ вино, което бѣха имъ налѣли отъ селото.

— Пий, Никола, викаше му Желю, пий, не бой се, нѣмай грижи вече, по сега, мечка страхъ, насъ — не. Довечера сме си у Шуменъ всѣки у дома си. Дай и азъ да му дрѣпна. И се наздрависваха весело единъ другъ.

Па и Станка и булката бѣха весели и безъ вино. Още малко и тѣ вече ще сж въ Шуменъ, съвсемъ освободни и при ония, които никога се не надѣяха да видятъ... Лжкатушкитѣ на рѣката Камчия отъ далечъ се лѣснаха. Дружината се спрѣ край рѣката; водата бѣше дълбока, щото никакъ не можеше се прегازی.

— Ще чакаме, рече Желю, тука е пжтъ, а днеска е петъкъ, не ще се забави да мине нѣкой съ кола или конъ, та ще пренесе и насъ.

Доде Желю и Никола се наздрависваха съ бѣкличката въ рѣка, ето отзадъ имъ се зададоха кола, върху коитѣ седнаха и преминаха на отвждна страна. Приближиха селото Ченгелъ-Дивдѣдово (половинъ часъ далечъ отъ Шуменъ).

— Додохме! Ето Шуменъ! Станке, викна радостно Желю, като сочеше къмъ града.

Станка и булката зѣпнаха отъ радостъ.

Следъ единъ часъ и двамата освободители съ дветѣ освободени робинки влѣзоха тихичко и весело въ града. Всичко на около имъ се видѣше радостно, като имъ се струваше че, и зидоветѣ, и кжщитѣ, и керемидитѣ на кжщитѣ имъ се ухилватъ. Желювитѣ врата се хлопнаха. Въ неговата кжща влѣзоха и се затвориха четиримата сега гости. Свободата е изпълнена. Тежкиятъ пжтъ се свърши.

НЕЩАСТНИТЪ НЪКОГА, СЕГА ЩАСТЛИВИ

Една цѣла недѣля е откакъ дѣдо Иванъ бѣ слѣзналъ въ гр. Шуменъ. Той знаеше вече за похода на юнацитѣ; бѣ научилъ и кжщата на Желя, по край която на деня нѣколко пжтя заминуваше и попитваше, дали не сж дошли. Често подпирашецъ¹⁾ се съ тояжката си излазяше вънъ отъ града, обикаляше пжтищата, отдето неговитѣ мили трѣбаше да додатъ, поглеждаше дано ги види отъ нейде си; но сѣ напусто, той се върщаше пакъ назадъ самичъкъ, съ очи клюмнали, наведенъ, и повече нажаленъ и наскърбенъ.

— Хайде нека мине и днесъ тѣй, думаше въ себе си; единъ день после да е, че дано се не върнатъ празни; утре ще излѣза и ще ида по-надалечко. Съ такива мисли се той утешаваше, чакаше, поглеждаше, отиваше и се върщаше.

Деньтъ, въ когото пристигнаха Желюви и дружината, по случай дѣдо Иванъ не ги срещна. Тѣ бѣха слѣзли отъ другъ пжтъ, отъ когото той се ненадѣваше. Но ако и да би ги срещналъ, макаръ и отъ близу, на да ли можеше ги позна по тѣхнитѣ престорени дрехи и загорѣли изподраскани лица. Въ цѣлъ този градъ никой не знаеше за тѣхното пристигване освенъ само Желювитѣ домашни, на които бѣше заржчено никому нищо да не казватъ.

Часътъ вечъ приближаваше, когато две потопени въ скърбъ и жалость домородства съ голѣма радостъ и плачъ трѣбаше да се видятъ и пригърнатъ. Тази трогателна сцена трѣбаше,

¹⁾ подпирашецъ — подпирайки се

безъ друго, да се представи въ малката, бедна и сиромашка Желюва кжщичка; тукъ трѣбаше да стане позорището¹⁾ на единъ веселъ и радостенъ день.

Ловътъ, който тѣй скжпо се изтрѣгна изъ неприятелскитѣ ногти, Желю искаше да го предаде още по-скжпо въ родителскитѣ ржце, той поржча на домашнитѣ си да приготвятъ обѣдъ; примахна Петра и Василя да се помаятъ татъкъ по вънъ, тѣй щото старецътъ да не ги види въ дома, а отъ друга страна проводи да повикатъ дѣда Иванъ.

Срѣдъ двора му имаше едно високо сѣнчесто дърво, Желю порѣси и помете подъ него, постла чиста нова рогозина, отгоре нея обтегна стара пѣстра черга, нахвърга и нѣколко възглавници. Това като извърши, изтегна се на посланото, подъ прохладната сѣнка; до него бѣше и другарътъ му Никола. Сега чакаха да доде и старецътъ. Желю и Никола отпуснаха се да приказватъ за всичкитѣ тѣхни подвизи въ преминалитѣ тежки дни, презъ които животътъ имъ е висѣлъ на косъмъ; за промеждията що сж прекарвали изъ горитѣ, де кога гладни сж лѣгали, де кога жедни, и друго и друго. Често се омѣлчваха и сами дълбоко си размислѣха за всичкия си миналъ животъ и очитѣ имъ като да свѣткаха отъ радостъ като си речаха: „после всички тия още сме живи и здрави!“

Додето Желю и Никола се наслаждаваха подъ сѣнчастото това дърво съ такива утешителни мисли, и додето се приканваха съ чашка ракийца, като си заливаха сами отъ едно калаено паралъче, булката, наедно съ Желювата жена, шетаха изъ кжщи, като приготвѣха обѣдъ,

¹⁾ позорище — зрелище, театъръ

а Станки се не стоеше на едно мѣсто, ту прибуля си, ту изъ двора, ту пакъ се затичваше кжде пѣтнитѣ врата, отъ дето презъ процепкитѣ погледваше дали не иди нѣкой.

Желювото десетгодишно момченце тичешката доде да каже, че дѣдо Иванъ кривуцъ-кривуцъ, подбѣгващецъ, като младо момче, бърже-бърже иде. Желю скочи, дърпна Станка и булката въ кѣщи, ококорено имъ зарѣча да не излизатъ предъ баща си, додето той ги не повика, тамъ въ кѣщи да траятъ. Усилно доде това зарѣчване за Станка, която едва чакаше да види баща си, и да го попита за майка си, за която не бѣха ѝ казали истината. Петъръ ѝ бѣше казалъ, че била малко болна още въ село, а Желювица бѣ ѝ казала, че не дошла съ баща ѝ, но останала въ село. Горка Станка! Сърцето ѝ тупаше кое отъ радости, кое отъ мисль за майка си, да види баща си, а пѣкъ да не излѣзе прѣдъ него... Но трѣбаше да бѣде послушна на тогова, който ѝ е сега отъ баща по-напредъ.

Вратата се хлопна. Старецътъ заедно съ Стоенча уморени влѣзоха. Студенъ потъ побѣ старчевото лице, кога погледна изъ двора и видѣ, че нѣма никой да го посрещне, освенъ Желю и Никола! Тѣ станаха на крака, сториха му мѣсто и го покачиха да седне. — Добре дошли, изрече той съ пресѣкнатъ гласъ.

И изново сълзи потекоха изъ хлѣтналитѣ негови очи; смъртна сѣнка покри лицето му; очи притъмнѣха, крака се разтрепераха и той по-скоро седна на една отъ възглавницитѣ, до него и Стоенчо: всички тѣжно мълчаха. Дѣдо Иванъ чакаше, гледаше ги нѣмо въ устата, кога ще произнесатъ дума, коя трѣбаше съ кръвь да облѣе сърцето му, да разчовърка ранитѣ му, или да чуе радость, коя изведнѣжъ да му отнѣме

всичкитѣ досегашни горчиви теготи.

— Старче, продума Желю, като угади, че старецътъ се зле мѣчи, не плачи, не дей гнѣви Бога; онова що е наредилъ Богъ, трѣба да се сбѣдне и никой не може го развали... Богъ е искалъ така всичко щото ни той даде, трѣба да го претърпимъ...

— Защо сѣ толкова думи, синко, съ една речъ кажи и свѣрши! — втрещенъ и разтреперанъ изговори старецътъ.

— Нѣма що да сторимъ старче, и ние се трепахме и се лутахме.

— Стига ми, стига!...

— Добъръ е Господъ и...

— Какъ? Още за напредъ? ! Нима вие праздни додохте? ... О, казвайте по-скоро...

При тия думи старецътъ съвсемъ обезсиленъ разлюле глава си, и едва можеше да я поддържи, подпиращецъ се на дървото и на Стоенчовата рѣка.

— Не се толкова предавай, старче, повтори Желю, имай тѣрпение... ние ходихме, разпитвахме, и се научихме всичко... Много ходихме и пакъ ще идемъ, надежда има още: нали се ние наехме за тая работа? Ти не грижи се, какъ и какъ, кога и де е, ние ще направимъ нѣщо си.

Старецътъ, като отъ дълбокъ сънъ пробуденъ, издигна слабата си рѣка, удари се въ челото и съ плачъ извика:

— Ахъ! честь, ти пуста и грозна честь!¹⁾ живъ ли съмъ билъ да оплаквамъ приживѣ моята подпорка, моитѣ чеда въ тази ми тежка старина! О Боже! безъ имотъ, безъ покривъ надъ глава си, безъ стопанка... и безъ...

— Мама умрѣла!! ... Чу се викъ отъ вж-

¹⁾ Честь — въ см. участъ.

тре при тия старчеви думи. Той като да позна нѣкакъвъ гласъ; спрѣ се и обърна си очитѣ къмъ тамъ, отъ дето се зачу гласътъ, но той вече нищо не чу. И клюмна пакъ глава клетиятъ старецъ, и продължаваше да си мърмори: — най-сетне безъ снаха, безъ дъщеря... безъ синъ...

Тука му доде на ума за Василя и Петра.

— А Василюви, Желю, додоха ли си? попита той.

— Тукъ сж, но тѣ поизлѣзоха.

— Баръ¹⁾ тѣ що не сж предъ очи ми! Охъ! за търпение ли е вече, синко Желю? Азъ се надѣвахъ, надѣвахъ до сега, а отъ сега, отнадѣяхъ се... Свѣтътъ ми е вече тъменъ... Убитъ съмъ отъ мъжки!... О! че защо ли живѣя!... Боже! не стига ли толкова наказание... Прибери, прибери вече една душа да не тежи на свѣта...

Коравото сърце Желюво никакъ се не смиляваше; той траеше хладнокръвно. Ядовѣтъ и жалбитѣ на стареца за него бѣха като едно развлѣчение; радостта бѣше въ неговитѣ ржце и тая радостъ искаше той по-силно да се посрещне.

— Но кажете ми, вие, продума изново старецътъ, като малко помълча и обърса сълзитѣ си, какво можахте да научите дали сж още живи... миличкитѣ ми рожбички и какъ сж?...

Желю изприказва отгоре-отгоре за всичко де кжде ходили, де сж ги видѣли, като прилагаше нѣщо повече и лъжи. Старецътъ съвсемъ се изгуби отъ горчиви мисли. Стига толкова мъжки, помисли си Желю и извика на Василювица:

— Булка, принесете софрата, за да си похапнемъ тукъ подъ сѣнка наедно съ стареца.

— Какъвъ хлѣбъ, какво ядение ви е па-

¹⁾ Баръ — поне.

тило; коя уста ще се отвори да прегълне, продума старецътъ, безъ да знаеше на коя булка повика Желю.

— Ще ядемъ, ще ядемъ, дѣдо Иване, и ще ядемъ тѣй сладко, както не си обѣдвалъ никога до сега въ живота си.

Желю го погледна въ очитѣ. Той не се усѣти, само поклати главата си и се задълбочи пакъ въ мисление.

Сжщата дѣдо Иванова снаха принесе софрата и всичко уреди; но дѣдо Иванъ съвсемъ затъженъ, никакъ си главата не издигаше, та да види кой шета и на кого казва Желю „булка“. Освенъ това тя бѣше преоблѣчена въ други дрехи. И дѣдо Иванъ далечъ отъ да познай, че това е снаха му, на Василя булката, прѣвнина на сина му, още повече се задълбочаваше въ жалостни мисли, като чуваше името булка, това име което като ножъ пронизваше неговото сърце, като си припомни, че и той е ималъ снаха-която нѣкога е повиквалъ съ това име, но тя е сега далечъ, въ кръвнишки ржце.

— Недей! стига тѣжи старче, не кжсай си сърцето, изрече Желю, само потърпи още малко; приготи се мъжки, ей я, тя е вече при тебе. Желю кимна, и Станка, прималѣла вече отъ търпение, изкочи изъ кжщи и като сърна се затече и хвърли връхъ шията на баща си и го пригърна.

Старецътъ захласнатъ издигна, отвори очи и що да види! — дъщеря си Станка.

Скрѣбната плачева сцена се закриваше. Отвори се радостната.

Додето старецътъ за малко се подвинуи дали издрасканото, упърпаното, почернѣлото и погрознѣло това момиче е дъщеря му, ето ги и Василъ и Петъръ, кои полекичка, доде старецътъ у несвѣсть държеше въ пригръдкитѣ си

Станка, влѣзоха и застанаха изъ отзадъ.

Старецътъ се изгуби. Повече му се върваше това да е сънъ, отъ колкото на яве.

— Тейко, извика Станка, като видя, че баща ѝ не продумва.

— Тейко, защо мълчишъ, нали ме познавашъ? Тейко! азъ съмъ, азъ, и съмъ при васъ. И ти Стоенчо, миличъкъ Стоенчо, каза, като се хвърли и пригърна братчето си, и ти ме гледашъ, като че ме непознавашъ, азъ съмъ Станка, ваша Станка, загубена, заробена, а сега намѣрена . . . ахъ, почернѣла, погрознѣла, измжчена за познавание ли съмъ? Дълбоко мълчание; на всичкитѣ имъ се налѣха очитѣ, че и на Желю. Той видѣ и Василя и Петра, изправени до него плачатъ и тѣ.

— О! това не е сънъ! Василъ, Петъръ, Неда, Станка всички, всички тукъ! Желю! Защо . . . О, Боже благодаря ти . . . Деца! . . . Елате да пригърна всички ви изведнѣжъ, елате при мене.

Всичкитѣ приближиха и поколѣничиха около стареца. Трогателна минута! Всичкитѣ се изреждатъ да му цѣлунатъ старческата ржка, кого по-преди на прегръща? скупчи ги и прегърна всичкитѣ.

Станка изгледа всичкитѣ, но едно само не вижда — нейната мила майчица нѣма! тя запита плачешката баща си и вече разбра, че тя отколе е починала и лежи въ черната земя. — Ревна тя да плаче, трѣбаше сега нея да мирятъ.

— Стигате вече, продума най-сетне Желю, държащъ въ ржка чашка ракия; да забравимъ миналото и да се радваме на сегашното. Благодарете Бога, за дето васъ живитѣ, разпрѣснати и изгубени той пакъ ви събра! а за мъртвото Богъ да прости, да речемъ. — Радвайте се сега и весели бждете, дѣдо Иване, Василе, Петре, Недо, Станке и ти Стоенчо, защото отъ тази радостъ

друга по-голъма на този ясенъ свѣтъ нѣма. Радостни бждете вие, та да бжда и азъ радостенъ за дето Богъ благословилъ тѣй щото всички да се сберете живо и здраво въ моята сиромашка кжщица. Сѣднете всички сега. Жени, булки, принасяйте всичко, що има сготвено да ядемъ, да пиемъ и да се развеселимъ. „Живо съ живо, умрѣло съ умрѣло“. Пийте, всички на редъ да пиемъ: на здраве! И добри сетнини да дава Богъ! На здраве! на здраве! на здраве и добро! ето що се тукъ сега чуваше.

XXIV

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всичко това, що се таеше до нинѣ¹⁾ тѣй скрито и покрито, на другия день се разнесе и прочу по цѣлия градъ. — Следъ нѣколко дни въ Шуменъ въ долната махала писнаха гайди, засвириха кавали, заиграха хора, викове, провиквания, веселба като на всѣка бѣлгарска сватба. Това бѣше свадбата на изгубена Станка съ юнака Петра. Всѣкой, който се научеше за случката на тия двама младоженци, искаше да ги види, отъ това и свадбата стана съ много народъ като да бѣха имъ всичкитѣ роднини и познайници. Мнозина шумненци и до днесъ помнятъ и поменуватъ тая сватба.

Само Василъ стоеше май замисленъ, като да пресмѣташе нѣщо си и не бѣше тѣй радостенъ. Желю и Никола често го запитваха, но неговиятъ отговоръ бѣше все единъ: „играйте, думаше имъ той, и веселете се сега, азъ после ще ви обадя“.

¹⁾ до нинѣ — до сега.

Сватбата се свърши. Дѣдо Иванъ отново пожела на стари години животъ да поживѣе, за да се радва на децата си. Той се пресели въ Добричката околия.

* * *

— Е, Василе! рече Желю, заедно съ Петра, ние свършихме вече, казвай сега какво имашъ ти.

— Желю! почна Василь, — вие вчера видѣхте ония старци, що ни помогнаха: тѣ бѣха, тукъ и заедно съ насъ се радваха. Ние трѣба да отидемъ у дома имъ да се видимъ съ тѣхъ и да имъ поблагодаримъ. . .

— Само това ли?

— Не, има и друго: да имъ поблагодаримъ и да ги поканимъ, за да додаты съ насъ заедно, да ни заведаты, та да изприкажемъ на Правителството всичко щото направихме; защото тѣй се пада.

— И то става, Василе. Само трѣба вие сами да идете, а зарадъ насъ да премълчите.

На другия день Василь, Петъръ и нѣкои други отъ гражданитѣ стояха предъ градския управителъ. Той изслуша всичко отъ край до край, прости ги, като захвалѣше на тѣхното юначество и жалѣше, че не е можалъ да имъ помогне нищичко въ тоя случай.

Само фанариотинтъ, владиката Вениаминъ, остана посраменъ, дето го не причетоха за нищо: той получи награда за противузаконнитѣ си дѣла що вършеше, като следъ нѣколко години се не чу и не видѣ. Шумненци го изтириха изъ града си.

ЕТО И ПѢСЕНЪТА НА ИЗГУБЕНА СТАНКА

(Слушана отъ момитѣ въ Добричката околия)

— Станка по двори ходѣше,
Дребни си сълзи ронѣше,
И на батя си думаше:
„Байно, ле, батю Стоенчо!
Чу ли, байно, разбра ли?
Татари насамъ идѣли,
Презъ Добруджа сж минали.
Всичкитѣ села горили,
Моми и булки робили.
Какво щемъ, батю, да сторимъ.
Кжде ще се ний дѣнимъ?
Страхъ ми е, батю, страхъ ми е;
Не смѣя въ кжщи да влѣза,
Отъ майчини си милости“.

— Стоенчо Станки думаше:
„Небой се, сестро, небой се:
Добъръ е Господъ за нази“.

Доде Стоенчо издума,
Ето Петъръ се зададе,
Право при Станка отиде:
Нѣщо ѝ скришно обади.

Влѣзла е Станка въ градинка,
Набрала е цвѣте всѣкакво,
Всѣкакво цвѣте босилково,
Босилково и минекшево,
Че си накити две китки:
Едната китка за нея,
Другата китка за Петра;
Тя му китка подаде,
И на Петра си думаше:
„Петре ле, ти мое либе,
Петре ле, сгоденико ле,

Вземи Петре тазъ китка,
Сѣ на челото си я носи,
Кога си на пжтъ идешъ.
До срѣдъ пжтя стигнешъ,
Като си за мене наумишъ,
Ти си китката погледни
Ако е китка весела;
Весела не извѣнала.
Значи, че съмъ и азъ весела;
Ако ли китката повѣне, —
Ти вече мисли за мене".
Не се е минало много,
Татаритѣ село бастисватъ,
Хубава Станка заробватъ.

РАЗКАЗИ